

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 23.02.2018 ✓Accepted/Kabul: 18.06.2018

DOI: 10.30794/pausbed.397891

Araştırma Makalesi/ Research Article

Subay, Ö. Ö., (2019). "Katılımcı Demokrasinin Gelişiminde E-Demokrasi Uygulamaları" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Denizli, s.221-243.

KATILIMCI DEMOKRASİNİN GELİŞİMİNDE E-DEMOKRASİ UYGULAMALARI

Özlem Özdeşim SUBAY*

Özet

Liberal demokrasinin temsil krizini aşmaya yönelik uygulamalar ürettiğini savunan e-demokrasi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının bir ülkede devlet-vatandaş arasındaki etkileşimi arttırdığını ve demokratikleşme kapasitesini yükselttiğini iddia etmektedir. Bu çalışma, e-demokrasinin katılımcı demokrasinin katılım olgusunu genişletmede ne kadar etkili olduğunu literatür taramasını betimsel bir çerçevede ortaya koymaya çalışmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin siyasal katılmaya etkisini arttırdığını savunan pek çok çalışma, siyasi aktörlerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin çerçevesinde sosyal medyayı kullandıklarını öne sürmektedir. Ancak, e-demokrasi uygulamalarının katılımcı demokrasiye yaptığı tüm bu olumlu katkı ve beklentilerine karşılık; bazı sosyal bilimciler, bu uygulamaların dijital bölünme ve grup kutuplaşması demokrasinin en temel unsurlarından biri olan uzlaşma ve hoşgörü ilkesini zaman zaman zedeleyici sonuçları ortaya çıkardığını belirtmektedir. Diğer yandan e-demokrasi uygulamalarının yarattığı elektronik panoptisizm ise yurttaşı siyasal katılımında özgürleşmekten ziyade kısıtlayıcı ve pasifize edici bir etkiye sebep olmakta; bu da katılımcı demokrasinin yurttaşı etkin bir siyasal aktör olarak kurgulayan imgesini yok etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Katılımcı Demokrasi, E-Demokrasi Uygulamaları, E-Devlet, E- Kampanya, E-müzakere*

E-DEMOCRACY APPLICATIONS IN THE DEVELOPMENT OF PARTICIPANT DEMOCRACY

Abstract

The e-democracy, which argues that liberal democracy produces practices to overcome the crisis of representation, claims that the use of information and communication technologies increases the interaction between state-citizens in a country and increases the capacity for democratization. This study has attempted to reveal the literature review of how e-democracy is effective in expanding participatory democracy's participation phenomenon in a descriptive framework. Many studies that advocate that information and communication technologies increase the impact of political participation, suggest that political actors use social media in the context of information and communication technologies. However, in response to all these positive contributions and expectations of democracy practices to participatory democracy; some social scientists state that the digital division and group polarization of these practices have sometimes resulted in disastrous consequences, namely the principle of consensus and tolerance, which is one of the fundamental elements of democracy. On the other hand, electronic panopticism created by e-democracy practices causes a restrictive and pacifying effect rather than liberating its citizens in political participation; this destroys the image of participatory democracy as an active political actor.

Key Words: *Participatory Democracy, E-Democracy Applications, E-Government, E-Campaign, E-negotiation.*

* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, DENİZLİ.
e-posta:oikiz@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0002-7596-3069)

GİRİŞ

Demokrasi liberalizmden önce ortaya çıkmış bir siyasal sistem olmakla beraber, modern dönemde liberalizmin demokrasiden yaklaşık iki yüzyıl önce ortaya çıktığı görülmektedir. Demokrasi yaygın kabul gören bir siyasal sistem olarak 19. yüzyılda liberalizmin çizdiği çerçeveye içerisinde gelişmiş, özgürlük bir ülkede siyasal sistemin demokratik olup olmadığını belirleyen temel ölçütlerinden birisi haline gelmiştir. Günümüz dünyasında, toplumsal yaşamın dönüşümlerine paralel olarak, toplumsal düşünüş biçimleri de artan bir ivmeyle değişim göstermektedir. Aydınlanma düşüncesi sonrası ön plana çıkan modernleşme kuramlarının artık bu toplumsal dönüşümü yeterince açıklayamadığı ortaya çıkmaktadır. Değişen toplumsal yaşam biçimlerinin değişim taleplerine karşı tepkisiz kalan siyasal sistemler, liberal demokrasi kurumlarına duyulan güvenin yitirilmesine ve bu çerçevede sistemin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Liberal demokrasi uygulamalarının sorgulanmasındaki temel etken, çeşitlilik gösteren toplumsal talepleri karşılayabilecek zengin demokrasi uygulamalarına duyulan gereksinim olmaktadır. Bu bağlamda liberal demokrasinin dayandığı temel ilkeler yeniden değerlendirilirken, toplumsal koşullara ve ihtiyaçlara uygun bir demokrasi anlayışının geliştirilmesi gerekmektedir (Şimşir, 2007: 118).

Geleneksel liberal temsili demokrasinin, sadece vatandaşın katılımsızlığını ve yabancılaşmasını getiren ve demokrasiyi içten tahrip eden cılız bir demokrasi olduğu eleştirisiyle ortaya çıkan katılımcı demokrasi, oy kullanma hakkına sahip olanların çerçevesini genişletmek ve oy verenlerin kamusal işler konusunda konuşma, irade oluşturma ve karar verme mekanizmasına katılımını yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır. (Schmidt, 2001: 164-165). Katılımcı demokrasi, halkın seçim dışındaki katılma yollarını kullanarak yönetimde etkili olması, iktidarın karar ve eylemlerini etkilemesidir. Temsili demokrasinin katılımcı bir karakter taşıyabilmesi, ifade özgürlüğü, alternatif bilgilendirme kaynaklarına erişim, kurumsal özerklik ve vatandaşların karar alma sürecine dahil edilmesi gibi öğelere yer vermesine bağlıdır. Bu öğeler katılımcı demokraside vatandaşların siyasal katılımlarına arttıran ve organize eden kurumlardır. Özellikle alternatif bilgi kaynaklarına erişim, vatandaşların hükümet yapısını, hükümet görevlilerinin seçimini ve uyguladıkları politikayı destekleyebilecekleri gibi bunlardan herhangi birini eleştirmeyi ve değiştirmeyi sağlayabilmektedir. Bu noktada iletişim teknolojilerinin gelişimiyle siyasal katılımın artışı konusunda doğru orantılı bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir (Değirmenci, 2003: 161). İnternetin demokrasinin geliştirilmesinde kullanılmasını ifade eden e-demokrasi vatandaşların, yeni teknolojileri kendi semtleri, şehirlerini ve ülkelerini geliştirmek ve yaşamlarında fark yaratmasına sebep olmak amacıyla kullanmasıdır (Polat ve İkiz, 2016: 150-151).

Liberal demokrasinin temsil krizinin aşılmasında e-demokrasi uygulamaları ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin devlet vatandaş arasında nasıl bir rol alacağı sosyal bilimler alanı içerisinde önemli bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi ve teknoloji çağı olarak nitelendirilen içinde bulunduğumuz yüzyılda, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, sosyal ve siyasal hayatımızı oldukça yakından etkilemektedir. Bilgi ve teknoloji araçlarının bir ürünü olan sosyal medya araçları, kullanım alanının çeşitliliği yanında, siyasal karar alma süreçlerinde ve siyasal seçim kampanyalarında da etkin olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada, liberal temsili demokrasinin krize girmesinden dolayı alternatif olarak sunulan katılımcı demokrasinin e-demokrasi kapsamındaki bilgi ve iletişim teknoloji uygulamalarının ilişkisi incelenecektir. Bu çerçevede öncelikle demokrasi ile ilgili tartışmalardan bahsedilerek liberal demokrasinin temsil krizi açıklanacak ve bu temsil krizine çözüm olarak ortaya konulan katılımcı demokrasi anlatılacaktır. Daha sonrasında e-demokrasi kavramının tanımı yapılarak, e-devlet uygulamaları ve sosyal medya uygulamaları açıklanacak ve e-demokrasiye yönelik eleştirilerden bahsedilecektir.

1. DEMOKRASİ KAVRAMI

Modern dünyada demokrasi, yönetim sorumluluğunun yetişkin vatandaşlar tarafından üstlenilmediği, siyasetçilerden oluşan bir gruba devredildiği temsil mekanizmasını içermektedir. Bu bağlamda yönetime halk katılımı dolaylı olup yönetimin halkın çıkarına olması beklenmektedir. Yönetime halkın katılımı genellikle oy kullanarak yöneticilerin seçilmesine indirgenmiştir. Sonuç olarak modern demokrasi anlayışı seçim sürecini belirleyen kurallar üzerine yoğunlaşarak, halkın kendi kendini yönetimi anlamına gelen klasik idealini terk etmiştir. Nitekim demokratik yönetimin vurguladığı noktalar, tüm yetişkinlerin oy vermesini kapsayan evrensel oy hakkı, serbest seçimleri garanti eden gizli oy ve açık sayım ve parti rekabetinin sağlıklı bir biçimde yürütülmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şartlar sağlandığı sürece yönetim sisteminin demokratik, böyle bir sistemin de temsilcilerinin siyasetçiler olduğu iddia edilmektedir (Heywood, 1999: 73-74).

Demokrasi teorisyenleri, siyasal eşitliğin önemini vurgulamışlardır. Bütün bireyler siyasal katılma hakkına sahiptir ve bir vatandaşın çıkarı bir diğerinden daha önemli olmamalıdır. Bu nedenle demokrasi, tıpkı

sosyalizmin zenginliğin toplum içinde eşit bir biçimde bölüştürülmesi fikrinde olduğu gibi, siyasal iktidarın halk arasında eşit olarak dağıtılmasını gerektirmektedir. Eğer demokrasi bir kitleye doğrudan katılım şeklinde işliyorsa, herkes karar alma sürecine katılmalı ve karar her bireyin oyu eşit değere sahip olması şartıyla alınmalıdır. Temsili demokraside siyasal eşitliğin sağlanabilmesi için birtakım koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. İlk olarak, tüm yetişkinler, ırk, renk, cinsiyet ve din ayrımı olmaksızın seçme hakkına sahip olmalı, evrensel oy hakkı tahsis edilmelidir. İkinci olarak ise, hiç kimse bir tek oydan fazlasına sahip olmamalı ve seçim bölgelerinin eşit büyüklüğüne sahip olması sağlanarak her oyun eşit değer taşımaya dikkat edilmelidir. Kısaca, siyasal eşitlik bir kişi için bir oy, her oy için de eşit değer anlamına gelmelidir (Heywood, 1999: 72)

20. yüzyılda demokrasi kavramı dönüşümler geçirmiş, modern liberaller daha pozitif bir özgürlük anlayışını benimsemişlerdir. Mill, Green ve Berlin gibi düşünürler, negatif özgürlüğün benimsenmesiyle, kişilerin kendilerinin özerk olma becerisini kazanmadan özgür olamayacaklarını savunmuşlardır. Kişinin özgür olabilmesinin kendisinin efendisi olma beceri ve yeteneğini geliştirmesine, anlayışını genişletmesine ve potansiyelini kullanma olanağına sahip olmasına bağlı olduğunu savunmuşlardır (Yayla, 2014 :153). Örneğin, J. S. Mill'e (2001) göre özgürlük, salt dış baskılardan azade olmaktan çok daha fazlasıdır. Özgürlük, insani beceri ve kapasitelerin geliştirilmesiyle insanın kendini gerçekleştirmesidir.

1870 ile 1930 yılları arasındaki dönemde, modern toplumların değişen koşullarına bağlı olarak sosyal liberalizm ve neo-liberalizm olmak üzere iki temel liberal düşünce ortaya çıkmıştır. Birincisi esas olarak, İngiltere, Fransa ve ABD gibi liberal demokrasinin görece güvencede olduğu ülkelerde egemen olmuştur; ikincisi ise, demokrasinin cılız olduğu ve liberallerin güvenine sahip olmadığı İtalya, Almanya ve Avusturya'da formüle edilmiştir. Sosyal liberalizm, pozitif özgürlük anlayışından etkilenerek özellikle ekonomi ve sosyal reform alanlarında daha fazla devlet müdahalesini savunmaktadır. Bu fikirleri savunan "sosyal refah liberalleri" insanların birbirinden kopuk monadlar olmayıp, başkalarına muhtaç sosyal yaratıklar olduğunu savunmuşlardır. Neo-liberalizm ise, negatif özgürlük anlayışına bağlı olarak piyasanın kendi yeterliliğini savunmaya devam etmişlerdir. Her iki akım da liberal teorinin geliştirilmesine katkı vermiş olup, 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık liberalizm dendiğinde akla sosyal liberalizm (sosyal refah liberalizmi) gelmiştir (Berkday, 2014: 88-89).

1980'lerin başında Thatcherizm ve Reaganizm olarak adlandırılan Yeni Sağ yönetim anlayışının neo-liberalizm ile neo-muhafazakarlığı sentezlemesi, sosyal refah liberallerinin refah devletinde sosyal demokrasi olarak adlandırdıkları demokrasi liberalizm eklemesini çözerek demokratik öğeleri geriletmiştir. Refah devletinin, devlet-toplum, siyaset-ekonomi ve özel-kamusal gibi modern ayrımların iç içe geçmesi üzerinden var olan iktidar tarzı Yeni Sağ ile birey, toplum, kamu ve devlet arasındaki ayrımların yeniden güçlendiği farklı bir iktidar tarzına dönüşmüştür. Yeni Sağ, refah devletinin toplum-siyaset ayrımını muğlaklaştırmasının demokrasi yoluyla siyaset-toplum arasındaki sınırların aşılmasına, bunun da çoğunluk despotizmi, sıradanlaşma, sapkın bir eşitlik ve özgürlük anlayışı, siyasi gücün merkezileşerek yozlaşması, ekonomik etkinliğin geriletilmesi, hukuk normlarının geçersizleşmesi, özel alana müdahale ve sınıf çatışmalarının artarak siyasi istikrarın bozulmasına yol açtığını iddia etmiştir. Yeni Sağ'ın siyasetin alanını daraltma isteği, anayasal sınırlamaların arttırılması isteğinde belirginleşir. Yeni Sağ'ın siyaseti sınırlama çabasının arkasında ekonominin yüceltilmesi, ekonomi merkezli bir siyasal yapının kurulması amacı yatmaktadır. Bunun için bireylerin eşitlik ve özgürlüğüne dayalı gerçek bir kamu çıkarının gözetilmesi ancak devlet ile güçlü toplumsal çıkarlar arasındaki bağlantıların kopartılmasıyla mümkün olacaktır (Özkazanç, 2007: 42-45).

Geleneksel liberal temsili demokrasinin, sadece vatandaşın katılımsızlığını ve yabancılaşmasını getiren ve demokrasiyi içten tahrip eden cılız bir demokrasi olduğu eleştirisiyle ortaya çıkan katılımcı demokrasi, oy kullanma hakkına sahip olanların çerçevesini genişletmek ve oy verenlerin kamusal işler konusunda konuşma, irade oluşturma ve karar verme mekanizmasına katılımını yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır. (Schmidt, 2001: 164-165). Katılımcı demokrasi, halkın seçim dışındaki katılma yollarını kullanarak yönetimde etkili olması, iktidarın karar ve eylemlerini etkilemesidir. Temsili demokrasinin katılımcı bir karakter taşıyabilmesi, ifade özgürlüğü, alternatif bilgilendirme kaynaklarına erişim, kurumsal özerklik ve vatandaşların karar alma sürecine dahil edilmesi gibi öğelere yer vermesine bağlıdır. Bu öğeler katılımcı demokraside vatandaşların siyasal katılımlarına arttıran ve organize eden kurumlardır. Özellikle alternatif bilgi kaynaklarına erişim, vatandaşların hükümet yapısını, hükümet görevlilerinin seçimini ve uyguladıkları politikayı destekleyebilecekleri gibi bunlardan herhangi birini eleştirmeyi ve değiştirmeyi sağlayabilmektedir. Bu noktada iletişim teknolojilerinin gelişimiyle siyasal katılımın artışı konusunda doğru orantılı bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir (Değirmenci, 2003: 161). İnternetin demokrasinin geliştirilmesinde kullanılmasını ifade eden e-demokrasi vatandaşların, yeni teknolojileri kendi semtleri, şehirlerini ve ülkelerini geliştirmek ve yaşamlarında fark yaratmasına sebep olmak amacıyla kullanmasıdır.

1980'lerin sonundan itibaren sosyalist sistemlerin etkisini yitirmesi, liberalizmin ve liberal demokrasinin eşitlik, adalet veya demokrasinin tek meşru temeli olarak savunulmasını kolaylaştırmıştır (Fukuyama, 2012). Ancak bu düşüncenin tarafları olduğu kadar bu düşünceye katılmayanlar da mevcuttur. Nitekim liberalizme karşı savlar üç başlık altında toplanabilir: İki, bireysel özgürlük ve haklar vurgusunun, rekabetçi bir bencillığe yol açtığı ve dolayısıyla her açıdan kendini koruma refleksiyle donanmış bireyin daha geniş topluluklar için çaba sarf etmediğidir. İkincisi, liberalizm sadece siyasal eşitlikler üzerine yoğunlaşmakta, toplumsal ve sosyal eşitsizlikleri görmezden gelmektedir. Hatta bu eşitsizliklerin giderek derinleşmesine katkıda bulunmaktadır. Üçüncüsü ise, liberal temsili sistemlerin siyasal katılımı daralttığına ilişkindir. Bu savlar ortadan kalkmamış olmakla birlikte ele alınıp biçimleri farklılık göstermektedir. Nitekim çeşitlilik ve farklılığın liberal demokrasi pratiklerinde anlamını yitirdiğine dair genel bir düşünce, liberalizmi eleştirenler tarafından paylaşılmaktadır (Okutan, 2007: 101-102).

Liberal demokrasinin meşruiyetini sorgulayan eleştirilerin odak noktasını, temsili sistemi oluşturmaktadır. Temsili demokrasinin bunalımı, dayandığı meşruluk ilkeleriyle örtüşmeyen kurum ve işleyişler dizisinden kaynaklanmaktadır. Temsili demokrasinin meşruluk zemininin temelleri, öncelikle bireylerin demokrasiye doğrudan katılımları yerine, temsilciler aracılığıyla dolaylı olarak katılmaları düşüncesi üzerine kurulmuştur. Sorunun kaynağı, liberal demokrasi modelinin "toplumsal sözleşme" kavramı çerçevesine oturtulup, bu sözleşme gereği özerk bireyler arasındaki farklılıkların ve bu farklılıklardan doğan taleplerin görmezden gelinmesidir. Bu kavrayış biçimi ise, demokratik sürecin toplumların kendine özgü ifadelerini dışlamasını beraberinde getirmektedir. Bu noktada sorun, özellikle liberal demokraside bireylerin siyasal alana oybirliğiyle katıldıkları ön kabulüyle, çoğunluğun seçim yoluyla iktidarı kullanma yetkisine sahip olmasıdır. Temsilcilerin oy çokluğuyla aldıkları tüm kararlar toplumdaki bütün bireylerin rızası üzerine alınmış gibi gösterilmektedir (Manin, 1987: 342). Sonuç olarak, bu durum, eşitlik ilkesini temel alan klasik liberal demokrasilerin, eşitsizlikçi uygulamalarına örnek teşkil etmektedir. Nitekim liberalizmin meşruluğunu hedef alan eleştirilere göre, hakim liberal çevrelerce öngörülen demokrasi anlayışı, etnik, kültürel, dini ve marjinal grupları siyasal süreçten dışlamanın pratik bir yolu olarak kullanılmaktadır. Böylelikle varsayılanın aksine farklı aidiyetlere sahip yurttaşlar kişisel irade ve tercihlerini ortaya koyma noktasında sıkıntıya düşmektedir. Sonuç olarak, halkın iradesi, seçilenlerin iradesi ile kısıtlanarak karar alma yetkisi temsilcilerin tekeline bırakılmıştır (Şimşir, 2010: 120-121).

Liberal devlet modelinde demokrasi, halk adına karar verme yetkisine sahip olacak siyasi elitlerin belirlenmiş olduğu ve halkın çıkarlarından ziyade, siyasi elitlerin çıkarlarının çatıştığı bir sistem olarak görülmektedir. Bu durumun kökenleri 19. yüzyıla kadar gitmekte, liberal demokrasinin özel mülkiyeti dinamitleyeceği endişesiyle liberal düşünürlerin çoğu genel oy hakkına karşı mesafeli davranmaktadırlar. Örneğin, Fransa'da 1789 Bildirgesi genel oy hakkını ilan ettiği ve 1830 devrimini bunu onayladığı halde, burjuvazinin tahta geçirdiği "yurttaş kral" Louis Philippe döneminde 30 milyonluk nüfusunu yalnızca 200 bini oy hakkına sahipti. Liberalizm bireylerin «yaşam, özgürlük ve mülkiyet» haklarını savunurken, en başından itibaren bu kadar ilgi odağı olan bireyin «özel mülk sahibi ve aile reisi erkek» olduğunu varsaymıştır. Ayrıca o kadar yüceltilen yeni özgürlüklerin öncelikle orta sınıfların ya da burjuvazinin erkekleri için geçerli olmasını doğal kabul etmiştir (Berktaş, 2014: 67-68). Bu yönde idealleştirilen demokrasinin egemen olduğu siyasal platform ise siyasal temsilcilerin, temsil ettikleri seçmen kitlesinin belirlediği talepleri siyasal alana taşımak yerine, kişisel ya da ait oldukları siyasi grup tarafından üretilen siyasal tercihleri bir tür pazarlama yöntemiyle sunarak, yurttaşları siyasal süreçten dışlama pratiğine dönüşmüştür (Şimşir, 2010: 121).

Siyasal sürecin siyasal temsilcilerin belirli bir zümrenin çıkarları için mücadele ettiği rekabetçi bir sisteme dönüşmesi durumu, düzenli uygulanan seçim sistemleri kadar, siyasal parti sistemi ya da siyasi örgütlenme biçimlerinin işleyiş açısından da sorunlu olabilmektedir. Siyasal partiler, temsili demokrasiye dayalı bir siyasal düzen içinde birbirinden farklı taleplerin ifade edilmesi işlevini üstlenen örgütlenme biçimleri olarak önemlidir. Ayrıca temsile dayalı demokrasi modelinin geniş bir tabana yayılması ve dışlanmış topluluk, sınıf ya da grupların sisteme bağlılığının artırılması bağlamında işlevseldir. Ancak günümüz siyasetinde siyasal partiler, toplum ile devlet arasındaki iletişimi sağlama görevini adeta unutmışlardır. Bunun yerine seçimlerde rekabet edebilen ve bu süreçte yerine getirilmesi gereken siyasi zorunlulukları karşılayabilecek uzman kadrosu oluşturma amacına yönelmişlerdir. Böylelikle farklı siyasi taleplerden doğan düşüncelerin birbiriyle çatışmasının beklendiği siyasal ortam yerini, bir gösteri alanına bırakmıştır. Nitekim Habermas'ın (1975) da ifade ettiği gibi, parlamento içerisinde onaylanmış kararlar sadece siyasi işleyişin gereğini yerine getirmez, aynı zamanda dışarıya karşı parti iradesinin de gösterilmesini gerektirir. Ancak günümüzde karşı karşıya kalınan tablo, siyasi partilerin ve siyasal temsilcilerin demokratik işlevlerini yerine getirmediklerini göstermektedir. Bunun sonucu olarak da temsile dayalı seçim sistemleri, seçmenleri sınırlı sayıda alternatif arasından seçim yapmaya yönelterek demokratik sürecin

alanını daraltmıştır. Bu durum yurttaşların özgür iradelerini ancak bu alternatifler arasından seçim yapmaları ile kullanmalarını destekleyen bir anlayışla sınırlandırmış olmaktadır (Şimşir, 2010: 121).

Liberal demokrasinin meşruluk krizine dikkat çeken bir diğer önemli husus ise, siyasi işleyişe hakim olan temsilcilerin projelerini ekonomik alanda söz sahibi olan ulus üstü kuruluşlara bağımlı olarak şekillendirmesinde açığa çıkmaktadır. Ulus devletin yurttaşları, aktif üretim araçlarındaki yoğunlaşmış mülkiyetin uluslararası hareketlilik tarafından denetim altında bulunması sebebiyle ekonomik olarak bağımlıdır. Küreselleşme olgusu tarafından belirlenen yeni kapitalist ekonominin, çok uluslu şirketlerin yapısına uygun bir biçimde dayattığı yeni “plüralist-korporatist” siyaset kavrayışı, çıkar gruplarına dayalı bir liberalizm anlayışını ve toplum modelini getirmektedir. Ancak söz konusu çıkar grupları tüm halkı temsil etmemektedir ve güçleri üyelerinin sayısıyla orantılı değildir. Yurttaşların çıkarlarına eşit ağırlık verileceğine ilişkin herhangi bir güvencenin olmaması, demokrasinin bireysel temelini zedelenmesine yol açmaktadır (Doğanay, 2003: 29, 32). Bu durum, ulus devlet anlayışından beslenen ulusal egemenliği tehlikeye sokmasının yanı sıra bu yapının yurttaşların beklentilerini karşılama noktasında yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. Çünkü bu yapı, ekonomik olarak uluslararası güçlere bağlı olan yurttaşların taleplerini ve çok uluslu şirketlerin beklentilerini uzlaştırma noktasında yetersiz kalmaktadır. Başka bir ifadeyle, liberal devletin dayandığı temsili demokrasi küreselleşen dünyanın değişen ilişki biçimleri karşısında yetersiz kalırken, ulus-devlet yapılanması çerçevesinde tanımlanan siyasal alan giderek anlamsız hale gelmektedir (Şimşir, 2010: 122).

Temsili demokrasinin çıkmazları ve özel ve toplumsal yaşama ilişkin yansımaları, liberal devletin demokratik kurumlarına dair güvensizliği giderek arttırmıştır. Temsili sistem, yurttaş ile devlet arasındaki ilişkide iletişimsel akışkanlığı sağlayan toplumsal güçlerin, tasarladıkları siyasal projeleri hayata geçirebilme olanaklarının ortadan kalkması, siyasi elitler ile yurttaşlar arasındaki bağın zayıflamasına sebep olmuştur. Bu durum, devlet ile yurttaş arasındaki iletişim ve etkileşimi pekiştirecek siyasal süreci sağlamakla yükümlü olan demokrasi kurumlarının işlevlerini yerine getirememesi sonucunu doğurmuştur. Sonuç olarak, siyasal, sosyal ve ekonomik taleplerinin kamusal alanda beklenen ölçüde temsil edilmemesine dair yurttaşların farkındalığı artmıştır. Böylece, yurttaşlar giderek siyasal alana sırt çevirmiş, yaşamlarını etkileyen politik kararlara karşı pasif rol üstlenmişlerdir. Yurttaşların siyasete olan ilgisinin azalması, bu sürecinin devamı olarak, toplumsal alan içerisinde yurttaşların birbirleriyle olan iletişimine de ket vurmuştur. Sonuç olarak, yurttaşların yaşamsal tercihlerini diğer yurttaşlarla etkileşime girmedikleri tecrit edilmiş alanlarda belirlemesi, demokrasinin toplumsal yaşam açısından taşıdığı anlam ve önemin kaybolmasına yol açmıştır (Held, 1987: 235-236).

Yurttaşlık bağının zayıflaması ve kolektif eylemin birey odaklı bir yapı kazanması, insanların birbirlerinden ve devletten bağımsız hale geldikleri, paylaşım ilkeleri yerine özerklik arayışının ön plana çıktığı bir siyaset sürecine yol açmaktadır. Toplumsal bağın zayıflamasının en belirgin örneği Amerika Birleşik Devletleri’nde görülmektedir. Bu gelişmenin en önemli sebeplerinden birisi, liberal devlet modelinin demokrasiyi yalnızca yasal süreçler ve usulcü düzenlemelerle ifade edilen hak ve özgürlükler düzeyinde değerlendirmesidir. Böyle bir demokrasi kavrayışı, geri plana itilen grupların toplumsal mücadele zeminlerinin ortadan kalkmasına yol açmaktadır (Doğanay, 2003: 31).

Liberal demokrasinin toplumsal aktörlerin parçalanması, yurttaşlık bağının ve temsili demokrasinin kurumlarına ilişkin güvenin ortadan kalkması, siyasal aktörlerin toplumsal sınıflar ve bağlar arasındaki ilişkiyi temsil kapasitesinin azalmasıyla şekillenen kriz, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte aşılmaya çalışılmaktadır. 20. yüzyılda kamusal alan siyasal partilerin, medyanın ve yöneticilerin etkinlikleriyle sınırlanmış bir alan haline gelmiştir. Habermas’ın 20. yüzyılda medyanın aracılığında şekillenen kamusal alanın bir kültürel tüketim alanı haline geldiği, kamusal tartışmanın bir yan sanayiye dönüştürüldüğü ve bu şekilde yalnızca “görünüşte bir kamusal alan” olduğu yönündeki saptamaları bu noktada açıklayıcı görünmektedir (Habermas, 1999: 295). Medya, kendi meşruiyetini kurduğu “çoğulculuk ve iletişimsel zenginlik” söylemiyle siyaseti ve kamusal alanı kuşatmış, büyük ölçüde söze ve görüntüye indirgenmiş yeni bir siyasal etkinlik kavrayışı getirmiş, siyasal katılmanın kamuoyu yoklamalarıyla sınırlı bir etkinliğe dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Medyanın ve kamuoyu yoklamalarının toplumsal ve siyasal yaşamın her yerine yayılmış yapısı içinde klasik temsil mekanizmaları bozulmaktadır. Yurttaş televizyon izleyicisine, siyasal etkinlik ise bir izlenmeye dönüştürülmektedir (Doğanay, 2003: 33).

Renault, temsil sisteminin yurttaşlara alternatif kanun ve politikaların değeri hakkında hüküm verme sorumluluğunu kısıtlı bir biçimde sağladığını belirtmekte; özellikle demokratik yetenek ve alışkanlıkların bulunmadığı durumlarda karar vermekten kaçınma görülmektedir. Kaçınma, siyaset bilimi literatüründe “politik soğuma” olarak ifade edilmektedir. Renault, bu durumun sebeplerini işsizliğin büyümesi, refah devletinin karşılaştığı krizler, ekonomik ve siyasi değiş tokuşun küreselleşmesiyle kompleks bir etkilenmenin bileşimi olarak

görmektedir. Yaşlı Batı demokrasilerinde olduğu kadar, Doğu Avrupa'nın yeni demokrasilerinde de birçok birey sosyal problemlerin parlamenter tartışılarda ve siyasi partilerce dikkate alınmadığını düşünmekte, bu durum politik alandan soğuma hissini yaygınlaştırmaktadır (Renault, 2005: 138).

Gelişmiş sanayi demokrasilerinde bildiğimiz şekliyle demokrasi kurulmuş, temsili sistem onu biçim ve yapı itibarıyla sınırlandırmıştır. Wolin'e göre, anayasal demokrasi bir anayasaya uygun düşen demokrasidir, ancak demokratik veya demokratikleştirilmiş bir anayasa değildir; çünkü aktör olarak "demos"un yer almadığı bir demokrasidir. Siyaset bilimcilerin iddia ettiğinin aksine temsili demokrasiye değil, çeşitli demokrasi temsillerine dayanır: Kamuoyu araştırmalarında, elektronik meclis toplantılarında, telefon katılımlarında ve seçimlerde oylar olarak yurttaşların temsilinin sağlandığı bir demokrasidir. Örneğin, başkanlık sisteminde, "demos"un seçimin sona ermesinden sonra etkili bir söz hakkı bulunmamaktadır. Ortaya çıkan sonuçta, demokratik seçimlerin başlattığı bir sürekli siyasal hareketlenme yanlısamadır. "Demos" artık siyasetini vekâleten ve televizyon kâhinlerinin açıklamaları, talk-show gevelemeleri ve âlimlerin yutturduğu gülünç siyasal gösteriler aracılığıyla pasif olarak yürütmektedir. Böylece siyaset, toplumdaki egemen iktidar grupların ihtiyaçlarıyla bağdaşacak ve onları meşrulaştıracak şekilde faaliyet gösterir (Wolin, 1999: 55-56). Wolin'in bu değerlendirmesi, siyasi özerklik noktasında temsil sisteminin başarısızlığa uğradığı yönündeki değerlendirmelere yol açmaktadır. Temsil sistemi, halkın siyasi özerkliğe sahip olması noktasında yeterli siyasi mekanizmalara sahip değildir. Politik çıktılar, para ve oylarla desteklenen çıkar dengeleriyle veya iktidarı ele geçirmeye yönelik çıkar çatışmalarıyla belirlenmektedir (Okutan, 2007: 103).

2. KATILIMCI DEMOKRASİ

Katılımcı demokrasi teorisi, yeni bir yaklaşım olmamakla birlikte kökenleri Antik Yunan'ın Atina Polisinde var olan ve gerçek demokrasiyi anlatan bir siyasi yapılanmadır. Bugün yapılmaya çalışılan, var olan demokratik yapıları bu sisteme olabildiğince yaklaştırmaktır. Katılımcı demokrasi yaklaşımına göre, halkın sürekli olarak kendini ilgilendiren politikalarda söz sahibi olması gerekmektedir. Son dönemlerde gittikçe taraftar kazanan bu görüşe göre, katılımcı demokrasi halkın çeşitli yollardan siyasete en geniş biçimde katılabilmesidir. Demokrasi kavramının arkasında ve özünde herkesi bağlayan ve ilgilendiren karar süreçlerine yurttaşın katılımı vardır.

Katılımcı demokrasi kuramı, oy kullanma hakkına sahip olanların çerçevesini genişletmek ve oy verenlerin kamusal işler konusunda konuşma, irade oluşturma ve karar verme mekanizmasına katılımını yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır. Katılımcı demokrasi, her vatandaşın ve oy kullanma hakkına sahip olanların tümünün siyasal iradesinin, siyasal iradenin oluşum sürecinin önünde bulunmadığını, aksine bu sürecin ürünü olduğunu iddia etmektedir. J. J. Rousseau'ya göre, temsil, katılımı tahrip etmektedir ve bu temsil mekanizması demokrasi için bir tehdit oluşturmaktadır. Barber'a (1995) göre ise geleneksel liberal temsili demokrasi, esas itibarıyla sadece vatandaşın katılımsızlığını ve yabancılaşmasını getiren ve demokrasiyi içten tahrip eden cılız bir demokrasidir (Schmidt, 2001: 164-165).

Dahl (1994, 25), tarihte demokrasi düşünce ve pratiğinin üç büyük dönüşüm geçirdiğini kaydetmektedir. Birincisi, eski Yunan'da demokratik olmayan (monarşik veya oligarşik) kent devletlerinin bütün yurttaşların katılım hakkı bulunan (katılımcı veya doğrudan) demokrasiye dönüşmesidir. İkincisi, demokrasi düşüncesinin kent devletinden daha büyük ölçekli ulus devlete transfer edilmesidir. Kent devletindeki katılımcı demokrasi, ulus devlette temsili demokrasiye dönüşmüştür. Modern demokratik kuram, büyük ölçüde temsile dayanan kurumlar üzerinde durmuştur. Günümüz küreselleşme çağında ise demokrasi üçüncü önemli dönüşümü yaşamaktadır. Ulus üstü sistemlerin gelişmesi ulus devletlerin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel özerkliğini azaltmaktadır. Bir ülkenin ekonomik yaşamı, ulusal güvenliği ve hatta varlığını sürdürmesi, ülkenin sınırları dışında ve doğrudan devlete tabi olmayan aktörlere ve eylemlere bağlı hale gelmiştir. Bir ülke daha büyük sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal dünyanın bir parçası haline geldikçe, yurttaşların özerk olarak kendi kararlarını alma imkanı azalmıştır. Ulus üstü yapıların gücünün artmasının yanında bürokrasiye, uzmanların gücüne ve teknolojinin etkilerine karşı duyulan kaygıların artması, yurttaşların kendilerini etkileyen konularda daha fazla güç ve doğrudan kontrol etme talebini doğurmuştur (Demirci, 2010: 23).

Dahl (1994) ise katılımcı demokrasiyi, onun sadece siyasetin ve ekonominin artan uluslararasılaşması ve küreselleşmesiyle ortaya çıkan demokratik olmayan düzene karşı bir denge unsuru olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin uluslararası veya ulus üstü örgütler, küresel sorunların çözümlenmesinde büyük ölçüde vazgeçilmezlerdir, fakat demokrasi eksiklikleri sebebiyle bu sorunları demokratik düzenin talepleri ile çatışarak ulusal devlet alanına taşımaktadırlar. Uluslar arası veya ulus üstü alanda sorunları etkin olarak çözme ile vatandaş katılımı ikilemi ancak, uluslararası ve ulus üstü örgütlerin demokrasi noksanlığının tartışma, katılım ve birlikte karar verme imkanlarının

ulusal devlet alanında veya ulus üstü alanda yaygınlaştırılarak telafi edilmesiyle çözülebilir (Schmidt, 2001: 165).

Siyasal katılma, demokrasi kavramıyla özdeşleştirilen anahtar bir kavramdır. Bir yönetim biçimi olarak demokrasi, katılım kavramından ayrı düşünülmemelidir, çünkü demokrasiyi üstün kılan halkın siyasete katılımı ve denetimidir. Katılım tüm siyaset konularla ilişki içindedir; katılımın amacı, siyaseti ve yönetimi etkilemektir. Yurttaş, siyaset gücü oluşturan birey olarak, toplumun ilgilendiren kararların alınmasına katılımı sayesinde yurttaşın etkin olarak kararların üretilmesine ortak olması sağlanır (Çukurçayır, 2006: 26-27).

Demokratik sistemin bir boyutu değerler ve kurumlarla ilgili ise diğer bir boyutu siyasete katılmaya ilgilidir. Dahl, siyasete katılmanın boyutlarını “ilgilendirme”, “önemseme”, “bilgilendirme” ve “eylemde bulunma” şeklinde dörde ayırmaktadır (Dahl, 1963: 57-58). Katılmanın en gelişmiş boyutu eylemde bulunmaktır. Ancak klasik demokrasi anlayışında katılma seçimlerle sınırlı olduğu için etkin bir katılım imkanı yaygın olarak bulunmamaktadır. Bu bakımdan demokrasiyi aktif, sürekli ve dinamik bir katılmaya açık hale getirmeye yönelik arayışlar ön plana çıkmaktadır. Arka planında bu temel kaygı taşıyan katılımcı demokrasiyi savunan Hannah Arendt, Carol Pateman ve Benjamin Barber gibi siyaset bilimciler katılımcı demokrasiyi sürekli aktif, dinamik ve etkin bir katılım kültürü üzerine inşa etmektedirler. Onlara göre, siyaset, toplumsal yaşamın tüm alanlarını kapsadığı için vatandaşın her alanda aktif ve etkin bir biçimde katılım göstermesi gerekmektedir. Bu da ancak katılma mekanizmalarını yaygın biçimde bulunduran bir demokrasi içinde mümkün olabilmektedir (Çaha, 2015: 334).

Bununla birlikte, katılımcı demokrasi anlayışının, kapitalist toplumlarda “yığınların yönetsel karar ve önerilerdeki payının arttığını” kanıtlama girişimi olduğu yolunda yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu durum ulusal siyaset için olduğu kadar yerel siyaset için de gereklidir. Ancak gerek sivil toplumun gelişmesi ve gerekse temsili demokrasinin boşlukları, bir karşı iktidar akımı olarak ortaya çıkan katılımcı hareketi, çoğulcu demokrasinin zorunlu bir yapı taşı haline getirmiştir. Ayrıca demokrasinin görece olarak başarılı sayılabilmesi, yalnızca sorun çözme yeteneği ile değil; kamuoyuna kendini ne kadar açabildiğiyle de alakalıdır. Bu nitelik aynı zamanda demokrasinin etik yanısıdır (Çukurçayır, 2006: 27-28). Katılımcı demokrasi ile vurgulanmak istenen yurttaşların kendilerini etkileyen kararların alınmasında çeşitli şekillerde etkin olarak katılmaları ve katılmanın toplumun tüm sektörlerinde oldukça yüksek bir adem-i merkezîyetçilik aracılığıyla gerçekleşmesidir (Held, 1987: 262; Sarıbay, 2014: 88).

Katılımcı demokrasi için gerekli olan yurttaşların bilinç düzeyinde bir değişimin gerçekleşmesi, kendilerini aktif olarak geliştirmeleridir. Yurttaş ancak özerk olduğu ve kendini geliştirdiği ölçüde katılımcı demokrasiyi gerçekleştirebilir; buna bağlı olarak da katılımcı demokrasinin gerçekleştiği oranda yurttaş özerk olup kendini gerçekleştirebilir (Sarıbay, 2014: 88).

Katılımcı demokrasi tarihsel süreçte önemli bir aşamayı ifade etmekte ve yurttaşlığa yeni anlamlar kazandırmaktadır. Ancak bu demokrasi kuramına dair en önemli problem, onun nasıl işlediği ve ona nasıl ulaşılabileceğine dair muammadır. Tarihsel sürece baktığımızda demokrasinin tüm türleri için bir idealin öngörüldüğü ancak bu idealin realiteyle çekişme içinde olduğu görülmektedir (Sarıbay, 2014: 88- 89). Katılımcı demokrasinin ideal ile arasındaki çekişmelerden oluşan problemleri Olsen şu şekilde ifade etmektedir (Olsen, 1982: 27- 28):

- İnsanlar kolektif karar almaya katılmak istiyorlar mı?
 - Ev veya iş yeri gibi küçük çevrelerde öğrenilen katılma hürerleri ve tutumları daha geniş topluluklara ve toplumsal meselelere katılmayı gerekli kılar mı?
 - Oy sandığına ek olarak bireyler, karar alıcılar veya diğer bireyler üzerinde etki sağlayacak hangi mekanizmaları kullanabilirler?
 - Bireyin kolektif karar almaya katılımını kolaylaştıracak yöntemler nelerdir?
 - Örgütler, karar alma sürecini daha işler hale getirmek için nasıl adem-i merkezîyetçi yapıya kavuşur?
 - Katılımcı demokrasinin uygulanabileceği en uygun örgütsel birim nedir?
 - Katılımcı demokrasi, kamu çıkarına uygun kolektif kararlar alınmasını sağlayacak mı?
- Olsen’e göre, katılımcı demokraside, ideal olan ile uygulanan arasından farklar oluşabilmektedir.

Katılımcı demokrasi konusunda önemli çalışmaları olan Barber'a göre, temsili yönetim, güçlü bir demokrasinin sağlanmasında yeterli olmayacaktır. Ancak yurttaşların öz yönetimi de demek olan katılımcı güçlü demokrasi, her düzey ve durumda katılmayı savunmamaktadır. Bunun yerine olabildiğince sık ve özellikle temel siyasal kararlar alınırken, yurttaşların söz sahibi olmalarını savunmaktadır. Bu yönetimin nasıl gerçekleştirileceği Barber tarafından, "Gündem oluşturma, tartışma, yasama ve siyaset yapma süreçlerine yurttaşların sürekli katılımını özendirerek ve kolaylaştıracak kurumlar" olarak açıklanmaktadır. Kısaca katılımcı güçlü demokrasi, çatışmayı sürekli uyum yasalarını oluşturma süreciyle ve bağımlı özel bireyleri özgür yurttaşlara dönüştürebilen siyasal bir topluluk oluşturulmasıyla çözen demokrasidir. Çatışmayı işbirliğine dönüştürerek kamusal amaçlar için kullanma becerisi güçlü demokrasinin en önemli yanıdır. Bunun yanında güçlü demokrasi özgürlük, eşitlik ve sosyal adalet gibi demokratik değerlerden vazgeçmez. Siyaset, yurttaşın üniversitesi; yurttaşlık çalışma alanı ve katılma da yurttaşın öğretmenidir. Yurttaş, katılma için sürekli bir eğitim sürecinden geçecektir. Tanımlanan bu siyasal sistemde yurttaşlık, bir yaşam biçimi; katılma da benliği tanımlamanın bir biçimi olarak görülmektedir. Ancak, burada güçlü demokrasi kendini halk ve ya kitle yönetimi olarak tanımlamaktan kaçınmaktadır. Bunun nedenini de halkın henüz yurttaşlık düzeyine gelmediği biçiminde açıklamaktadır. Barber'a göre, kitleler gürültü yapar, yurttaşlar tartışır; kitleler hareket eder, yurttaşlar eylemde bulunur; kitleler çarpışır ve kesişir; yurttaşlar bağ kurar, paylaşır ve katkıda bulunur (Barber, 1995: 195-200). Bu bağlamda demokratik yurttaşlık, seçimlere katılmaktan öte bir anlam taşımaktadır. Şüphesiz ki seçimler demokrasinin olmazsa olmaz koşuludur, ancak demokrasi bir yandan da özgürlük, eşitlik, dayanışma, yurttaşların oluşturulan politikalar üzerinde etkin denetimi, bilgiye dayanan ussal tartışma, eşit katılma ve siyasal iktidar anlamına gelmektedir. Bu sebeple, siyasal katılmayı sadece seçimlerle sınırlamak, katılma hakkını yalnızca ayrıcalıklı gruplara tanımak anlamına gelebilmektedir. Bu durum yurttaşlığın anlamını daraltır, çünkü yurttaşlık, toplum içerisinde sadece bir statü olarak değil, eşit bir biçimde etkin ve katılımcı boyutuyla anlamlıdır (Sarıbay, 2014: 87-89). Güçlü demokrasi kuramcılarında Benjamin Barber'a göre ise, yapmaktan çok izlemek durumunda olan yurttaşlar, "bekçi" rolünü oynamakta ve kötü bir filmi izlerken uykuya dalan seyircilerden farklı olmamaktadırlar. Güçlü demokrasi seyirci yurttaşlarla değil, siyaseti bir yaşam biçimi olarak gören etkin yurttaşlarla mümkün kılınabilir. Ayrıca, siyaset salt eylem alanı değil, zorunlu bir eylem alanıdır. Geçerli bir yurttaşlık nosyonuna sahip olmak, sorumlulukla yaşamak demektir (Barber, 165-167).

Katılımcı demokrasi aynı zamanda çoğulculuğun ön planda tutulduğu bir modeldir. Ancak katılımcı demokrasi de tıpkı demokrasinin kendisi gibi ilk ortaya çıktığı hali ile kalmamış, zamanla içerdiği anlam ve yöntemler bakımından değişikliğe uğramıştır. Temsili demokrasinin içinde bulunduğu kriz, katılımcı hareketlerin 1960'lı yıllardaki devrimci niteliğini geri plana itmiştir. Gelinek noktada, devrimci olmaktan çok reformcu bir çizgide, liberal temsili demokrasinin boşluklarını dolduran ve siyasal sistemin pratikte daha demokratik bir yapı kazanmasını sağlamaya yönelik katılımcılık ortaya çıkmıştır. Günümüz modern Batı demokrasilerinde yurttaşların siyasal katılmaya ilgisizliğin artmakta olmasına dikkat çeken Sartori (1993: 133, 266-267), sebebiyle mutlaka her yurttaşın katılmasını, demokrasinin yaşaması ve işlevselliği için gerekli görmektedir. Katılımcı demokrasiyi temsili demokrasinin karşısına bir rakip gibi çıkarmanın mantıklı görünmediğini iddia etmektedir. Çünkü Sartori'ye göre katılımcı demokrasi temsili demokrasiye aykırı kabul edilirse ve birincisi diğerinin aleyhine işletilirse, o zaman ikisi de sıkıntıya girebilecektir. Her yurttaşın her şeye katılması aslında hareketsiz kalmakla eşdeğerdir. Bu durumun yaratacağı tehlike, siyasal katılma ve temsilde dengeli olmakla aşılabılır. Bu nedenle katılımcı ve temsili demokrasiyi, birbirini tamamlayan ve tek başlarına olduklarında tıkanmalara yol açabilen uygulamalar olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Katılımcı demokrasinin açmazlarına yönelik getirilen eleştirilerden ilki, siyasal katılma olayında toplumun fayda- maliyet matriksinin gruplara göre farklılaşmasından ötürü ödül ve teşvikin son derece farklı olarak dağıtılması gerektiğinin gözden kaçırılmasıdır. İkinci bir eleştiri ise, katılımcı öğretinin vatandaşın bireysel çıkarını maksimize eden biri olduğunu, ancak özel şartlar altında toplumsal sorunlar konusunda dayanışma içine girdiği noktasında liberal bireyci bakış açısına sahip olmamasıdır. Bir diğer eleştiri ise, Tocqueville'in düşüncesine bağlı olarak kapsamlı demokratikleşmenin azınlık veya çoğunluk despotizmini güçlendirdiği yönündedir. Bu görüşe göre, kapsamlı demokratikleşme aşırı durumlarda, tüm toplumun çıkarına değil de sadece belli bir sınıfın uzun vadeli çıkarını korumasından ötürü, kendini görevlendirmiş öncü bir vatandaşlığın veya bir toplumsal sınıfın despotizmine yol açmaktadır. Dördüncü eleştiri ise, katılımcı demokrasi siyasal sisteme karşılayamayacağı ölçüde talep girdisinin gerçekleşmesi, bu sebepten ötürü çatışma ve uzlaşma arasındaki dengenin bozulmasıyla, beklenenin aksine aşırı vatandaşlık erdemlerinin ortaya çıkmaması ve siyasal düzenin istikrarının bozulmasına yöneliktir. Beşinci olarak ise, katılmanın en üst düzeye çıkarılmasından ötürü bu süreçte üretilen siyasal kararların kalitesi ve sonuçlarını ihmal edilmesi noktasında katılımcı demokrasi eleştirilmiştir (Schmidt, 2002: 169- 170).

Katılımcı demokrasi teorisi altıncı olarak, özellikle gerçekleştirilebilirliği olmak üzere, çeşitli sebeplerden ötürü eleştirilmektedir. Bir diğer görüşün eleştirisi ise, katılımcı teorinin insanların çoğunda siyasal faaliyetlere katılma yönünde belli bir kapasitesi bulunduğu düşüncesinin gerçeği yansıtmadığı öne sürülmektedir. Çünkü siyasal davranış açısından bakıldığında, insanların çoğu, katılımcı demokrasi yanlılarının savunduğu türden siyasal faaliyette bulunma kapasitesine sahip değildir. Katılımcı demokrasi teorisine yöneltilen başka bir eleştiri ise, katılımcı demokrasinin işlerliği ile ilgilidir. Yani, günümüzün büyük ölçekli ve karmaşık toplumlarında katılımcı demokrasinin işlemeyeceği ileri sürülmektedir. Bu sebepten ötürü, bu görüşe göre, sosyal ve siyasal birimlerin gevşek, federal ve çok basamaklı daha küçük yapılara kavuşturulması gerekmektedir (Erdoğan, 1996: 231).

Sartori'ye göre, demokrasi teorisini katılmayı temel alarak yeniden inşa etme çabası iki sebepten ötürü başarısız olmuştur. Bunun birinci sebebi, katılma kavramının tamamlanmamış ve muğlak bir kavram olmasıdır. İkincisi ise, bu teorinin bizi küçük grup demokrasileriyle baş başa bırakmasıdır. Çünkü büyük ölçekli bir toplumda tek tek bireyler bakımından katılımın oranı düşeceği için aynı etkiye sahip olması mümkün olmamaktadır. Bu sebeple, katılımcı demokrasi teorisinin kendine özgü bir teori olabilmesi için referandumlu demokrasiye götüreceği bir yol önermesi gerekmektedir. Bunun dışında katılımcı demokrasinin tek faydası atıl durumda olan yurttaşın ataletine karşı çıkmasıdır (Sartori, 1993: 126, 131).

3. E- DEMOKRASİ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesine paralel olarak internetin toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında giderek artan etkisi, son yıllarda onu sosyal bilimlerin ortak ilgi alanlarından biri haline getirmiştir. Özellikle siyaset bilimi ve yönetim bilimi alanlarında bu ilgiyi gözlemlemek mümkündür. Bilgisayar ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte sosyal ve siyasal hayata yeni biçimlerin, ilişki ve iletişim tarzlarının ve yeni içeriklerin girdiği görülmektedir. Siyasal alanda yeni kamusal alanların ortaya çıkışı demokrasi algısı ve siyasal katılma pratiklerinde de bir değişimi meydana getirmektedir. Özellikle devlet-yurttaş ve yurttaşların kendi arasındaki iletişimde internetin sunduğu yeni alanlar onu siyasal iletişimin farklı bir mekanizması olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu bu yeni alanlar, erişim rahatlığı açısından geleneksel katılma mekanizmalarına karşı bir üstünlüğe sahip olmaktadır. Son yıllarda, bilgi ve iletişim teknolojileri sadece seçim sürecinde adayların ve siyasal partilerin kullandıkları temel iletişim aracı olarak değil, hükümetlerin ve kamu kurumlarının da yurttaşlarla iletişimde kullanılan önemli kanallardan biri olarak kullanılmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri, devlet ve yurttaş iletişimde hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya açık bir kanal olarak elektronik demokrasi umutlarını beslemektedir. Elektronik demokrasi ideali geniş anlamda, iletişim teknolojilerinin sunduğu yeni etkileşim kanallarını kullanarak online yurttaşlık ve e-devlet uygulamaları aracılığıyla, devlet-yurttaş iletişiminin güçlendirilerek müzakereci yönü kuvvetli güçlü bir demokrasinin kurulması idealini içermektedir (Tosun, 2004: 413).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi bir yandan küresel ağlarla ekonomik faaliyetlerin dolaşım yeteneğini arttırırken, öte yandan bireylerin bilgi edinme ve iletişim yeteneklerini, özellikle de etkileşim imkânlarını zenginleştirerek yönetsel süreçlere katılım açısından yeni olasılıklar sunan bir süreci başlatmıştır. Söz konusu süreç, devletin yurttaşlara kaliteli hizmetler veren bir kurum olarak konumlanmasını ve bu konumlanmanın küresel gelişimde önemli bir rol oynayan bilgi ve iletişim teknolojileri ile daha gerçekleştirilebilir hale gelmesini sağlamıştır. Bu bakımdan bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, özellikle de internet adı verilen küresel iletişim ağı ile katılımcı ve etkin demokrasiye yeni imkânlar sunacağı iddia edilen adı e-demokrasi olan bir modelin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Uçkan, 2003: 24).

“Media” teriminin “mediation” yani “dolayım” kavramıyla etimolojik olarak anlamı düşünüldüğünde, tarihi boyunca medyanın yönetenler ve yönetilenler arasında belirleyici bir dolayım işlevi yüklediği, bu sebepten ötürü bir “siyaset mekânı” olduğu kabul edilmektedir. “Dördüncü güç” adı verilen medyanın “kamuoyu” oluşturarak yönetimi etkilediği gibi bu kamuoyu tarafından etkilenecek onunla yönetim arasında bir etkileşim imkânı yarattığı da ileri sürülmektedir. Medyanın dijitalleşmesi ve özellikle dijital televizyonların gelişimiyle, bu etkileşimin daha doğrudan bir katılma imkânını ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. Bunun yanında, hem geleneksel medyanın hem de bilgi çağının elektronik medyasının, siyaset yapma tarzı ve demokrasi için ciddi bir tehdit oluşturduğunu düşünenler de bulunmaktadır (Uçkan, 2003: 25).

Castells, medyanın bir siyaset mekânına dönüşmesini, özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri ile siyaset arasındaki güçlenen bağı demokrasi krizi olarak nitelendirmektedir. Demokrasinin geleneksel kurumları, bilgi akışının baskın olduğu küresel ağ mantığıyla çelişki içine girmekte ve bu nedenle işlevselliğini ve meşruiyetini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Küresel ağ ilişkileri, devletleri yurttaşlarından uzaklaştırmakta,

siyasal sistem güvenilirliğini kaybetmekte, yurttaşların erişim ve katılma imkânları azaldıkça, temsili demokrasi meşruiyet krizi içine girmektedir. Bu durum, demokrasi krizi sorununu öncelikle erişim ve katılma sorunu olarak konumlandırmaktadır. Devlet yurttaşlarına ulaşmak ve meşruiyetini yeniden kazanmak için, yeterince yurttaşın devlete erişimini sağlamak ve güvence altına almak zorundadır. “Katılımcı demokrasi” modellerinin ortaya çıkışı, ulus-devletlerin kimlik kaybının yol açtığı temsili demokrasi krizinin özünde bir erişim sorunu olarak belirlenmesinden kaynaklanmaktadır. Demokrasi krizi ve demokrasinin daha katılımcı bir temelde yeniden inşasına yönelik talepler, hızla yaygınlaşan elektronik medyanın kullanımıyla bağ kurmuştur. Bilişim çağının yarattığı toplumsal, kültürel ve siyasal paradigma dönüşümü siyaset yapmanın özünü de etkilemiş ve dönüştürmüştür. Bu dönüşüme endüstri çağının örgütsel ve siyasal biçimleri ayak uyduramamış, işlevsiz hale gelmişlerdir. Bu sebeple, elektronik medyayla desteklenen katılımcı bir demokrasi modeline ihtiyaç duyulmaktadır (Castells, 1997: 308-333).

Bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla sağlanan iletişim, demokrasinin etkinleştirilmesi için yurttaş katılımı bakımından iki temel alanda önemli olanaklar sağlamaktadır: birincisi, kamu bilgilerine ve belgelere daha kolay ve sürekli erişimin sağlanması; ikincisi ise, yurttaşların, seçilmiş siyasiler ve diğer kamu görevlileri ile daha kolay etkileşime girebilmeleridir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu diğer demokratik olanaklar bu iki alan ile bir şekilde bağlantılıdır. Çünkü elektronik ortam yurttaşların yönetsel süreçlere katılımını özellikle bu iki temel alanda sağlamaktadır (Uçkan, 2003: 33). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı bu olanaklardan kamu belgelerine kolay erişimi kapsayan ilki, elektronik devletin gelişimiyle doğrudan bağlantılıken; yurttaşların, seçilmiş siyasilere etkileşimini kapsayan ikinci olanak ise doğrudan elektronik demokrasinin gelişimiyle bağlantılıdır.

Elektronik demokrasi her bir vatandaşın demokratik sürece katılmasını sağlamak için fırsatlar vermekte ve hükümetin temsil ettiği halkın görüş, bilgi ve deneyimlerine ulaşması için yollar sunmaktadır. Birçok demokratik aktiviteyi kapsayan bir kavram olan e-demokrasi, bilgi iletişim teknolojilerinin hükümet tarafından demokratik katılmayı ve etkinliği arttırmak için kullanılmasını ifade etmektedir. Macintosh e-demokrasi kavramını “bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde vatandaşlarla iletişimi artırarak karar alma mekanizmalarına vatandaş katarak temsili demokrasiyi güçlendirmek” olarak tanımlamıştır (Macintosh, 2004:2). Bu mekanizmayı güçlendirebilmek için internete erişimi kamusal alanlar ve özel alanlarda bilgisayarların, akıllı telefonların ve televizyonların kullanımının artırılması gerekmektedir. Çünkü e-demokrasi mekanizması, siyasal süreçte bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla bilgi paylaşımının yaygınlaşmasını, danışma ve interaktif iletişimin sağlanmasını amaçlamaktadır (Lee vd., 2011). Bunun için seçilmiş siyasiler ile vatandaşlar arasındaki karar alma sürecindeki iletişimi sağlamak demokratik gelişim açısından önem arz etmektedir. Päiärinta and Sæbbø, bilgi ve iletişim teknolojilerinin siyasi arenada ve karar alma mekanizmasında geleneksel medyadan farklılaşarak iletişimin şeklini değiştirdiğinden bahsetmiştir. Bu değişim tek yönlü kitle iletişim araçlarının farklılaşarak çok yönlü sosyal medyaya doğru kayması olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca bu değişim geleneksel medyayı tamamlayıcı olabileceği gibi ona karşıt düşen durumları da yaratabilmektedir (2006: 818).

Elektronik demokrasi siyasi arenada iletişimin türünü ve yayılım hızını değiştirdiği gibi, uzun süreçte siyasi kültürde de bir dönüşümü gerçekleştirmesi muhtemeldir. Bu dönüşümün geleneksel temsili demokrasiden, bilgi ve iletişim teknolojilerinin çok yönlü karşılıklı iletişimi sağlayabilmesi sebebiyle doğrudan demokrasiye geçilmesi şeklinde olması öngörülmektedir (Westen, 2000:217) Çünkü temsili demokrasi dünyada meşruiyet krizi içine girmiş olup demokratik beklentileri artık yeterince karşılayamamaktadır.

Hacker ve van Dijk, e- demokrasi kavramının kullanımına karşı çıkarak, dijital demokrasi kavramını kullanmışlar ve dijital demokrasiyi de, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve bilgisayar ortamı iletişimin aracılığıyla, demokratik uygulamalarda herhangi bir şekilde zaman, mekan ve diğer kısıtlamalara maruz kalmadan ve geleneksel siyasi pratikleri ağ mekanizmalarına taşıyarak demokratikleşmenin sağlanması” olarak tanımlamışlardır. Televizyon ve telefon gibi geleneksel medya araçlarının da elektronik olmasından ötürü elektronik demokrasi kavramını çok genel bulmuşlardır. Doğrudan demokrasiyi desteklemek amaçlı ortaya konulan bilgi ve iletişim teknolojileriyle desteklenen tele-demokrasi düşüncesini de yüz yüze görüşmenin etkisini yaratmamasından dolayı eleştirerek, demokratik süreçte vatandaş katılımını arttırabilmek için dijital demokrasi ve temsili demokrasinin birleşimini savunmuşlardır (Hacker ve van Dijk, 2000: 1).

Bilgi iletişim teknolojilerinin ve bilgisayar ortamı iletişimin gelişimiyle birlikte siyasal iletişim değişmektedir. Bazı sosyal bilimciler iletişimdeki bu değişimin demokrasinin gelişimine katkıda bulunduğunu savunurken, bazıları ise bu değişimin demokrasinin üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu savunabilmektedir. Hacker ve van Dijk ise bu etkileri şu şekilde değerlendirmektedir (Hacker ve van Dijk, 2000: 4):

1. Bilgi ve iletişim teknolojileri, bilgi akışının hızını arttırmakta ve bilgi sağlama yollarını çoğaltmaktadır; bu durum vatandaşların daha bilgili olmasını sağlamaktadır.
2. Siyasal katılmanın kolaylaşmasıyla birlikte yabancılaşma, utanma, soğuma ve engellenme gibi olgular azalmaktadır.
3. Bilgisayar ortamı iletişimin gelişimiyle müzakere ve tartışma amaçlı toplantıların organize edilmesi kolaylaşmaktadır.
4. İnternet, devlet müdahalesinden bağımsız olarak yeni siyasi toplulukların ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır.
5. Hiyerarşik olan siyasal sistem, dönüşüme uğrayarak daha yatay olarak şekillenmektedir.
6. Vatandaşların sesini duyurarak politika sürecini etkilemek için daha fazla mekanizması oluşmaktadır.
7. Bilgi ve iletişim teknolojileri, siyasi partiler, gazeteciler ve politikacılar gibi yönlendirici araçları ortadan kaldırmaktadır.
8. Bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla, siyasiler vatandaşların sorunlarıyla doğrudan muhatap olabilmektedir.
9. Temsili demokraside seçim bölgeleriyle ilgili sorunları çözmekte, bilgi ve iletişim teknolojileri ve bilgisayar ortamı iletişim ağları yardımcı olmaktadır.

Pena-Lopez (2011, 6-7), e-demokrasinin faydalarını yurttaşlar, siyasal partiler ve devlet olmak üzere üç farklı kategoride değerlendirmiştir. Ona göre e-demokrasi vatandaşlar açısından iyi tanımlanan ve iyi yönetilen bir dijital kimliğe sahip olunması; katılma ve uzlaşma bağlamında daha fazla şansa sahip olması; elektronik tartışma ortamlarında sesini duyuracak ilk kişi olma olasılığı; halkla etkileşimin artması ve halka karşı daha fazla sorumluluk duygusu hissedilmesi, müzakereci demokrasiye geçiş ihtimalinin oluşturulması; siyasi sorunlar üzerine tartışabilme ve katılabilme olanağının artması; yerel meselelere daha fazla odaklanması ve ulusal meselelerin geri planda kalması; tüm siyasi meselelerin, marjinal olanların bile tartışma forumlarının konuşulabilmesi; bilgiye birçok kaynaktan ulaşılabilmesi; olaylara çok kısa süre sonrasında bile vatandaş tarafından tepki gösterilebilmesi sebebiyle faydalıdır. E-demokrasinin faydalarını siyasal partiler açısından da ele alan Pena-Lopez, yeni kurumsal kanallara sahip olunabilmesi; siber politikaların ve siber aktivizmin vatandaşlara ulaşma yollarının kapsamını değiştirerek bilgi akışı ve iletişimi hızlandırması; profesyonel politikacıların parti içindeki, partiler arasındaki ve vatandaşlara karşı rollerinin değişmesi; halk tabanıyla uzlaşmanın geliştirilebilmesinin siyasal partilerin etki kapasitelerini genişleteceğini belirtmektedir. Ayrıca, Pena-Lopez, Siyasal katılımı arttıran ve dolayısıyla katılımcı demokrasinin sahasını genişleten e-demokrasi uygulamalarının şeffaflığın ve hesap verebilirliğin sağlanabilmesi için daha fazla araçların geliştirilebilmesi imkanı; sadece şeffaflığın ve hesap verebilirliğin sağlanabilmesi değil, dijital bilgi ve dijital faaliyetlerin daha fazla izlenebilmesi sayesinde hükümetin her adımının bilinebilmesi; iktidarın kaynağının dağılımının genişlemesinden ötürü sosyal kontrollerin artması; vatandaşın problemlerinin açık iletişim kanalları ve açık veri sistemleri sayesinde cevaplandırılabilmesi sebebiyle devlet açısından da çeşitli faydalarını ortaya koymaktadır.

4. E- DEMOKRASİNİN UYGULAMA ALANLARI

Öztürk, e- demokrasinin uygulama alanlarını internet üzerinden yürütülen siyasal kampanyalar (online campaigning) ve siyasal parti faaliyetleri; internet ortamında yürütülen lobicilik faaliyetleri; hükümet kuruluşlarının ve özellikle de temsili kurumlarının e-devlet uygulamaları; kitle iletişim araçlarının internet siteleri ve özel sektörün desteklediği bedava e-mail imkanlarının sağladığı tartışma ortamları; internet tabanlı örgütlenen sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri olmak üzere beşe ayırmaktadır. Sanal ortamda yapılan siyasal kampanyalar, son 10 yılda başta ABD politikacıları olmak üzere tüm batılı ülkelerde kullanılan stratejik bir araçtır. Artık adaylar ve partiler kendi seçmenleriyle hiçbir aracıya gerek kalmadan direkt olarak iletişim kurabilmektedir. Örneğin Japonya Başbakanının internet adresinden iki milyon takipçisi bulunmaktadır. Böylece kendi seçim propagandasını interneti kullanarak yapabilmektedir. Bunun yanında, e-oylama yoluyla, yurttaşların yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde birçok konuda internete bağlı kamu sitelerine evlerinden ya da bu amaç için geliştirilmiş kiosk tarzı terminallerden oy kullanılabilmektedir (Öztürk, 2006: 60).

Lobiler ve çıkar grupları kendilerini ilgilendiren konularda siyasal karar alma mekanizmalarını interneti kullanarak etkilemeye çalışırlar. İnternette broşürler yayınlayıp, e-mail yoluyla sempatanlar kazanmaya çalışırlar. Hükümet kuruluşları hem ulusal hem yerel bağlamda halka ücretsiz bilgi sunmaktadır. Parlamentolar, belediye meclisleri ve diğer seçilmiş kurumlar, görüşülen konuları ve toplantı tutanaklarını internet ortamında vatandaşlara sunmaktadır. Bu durum şeffaflığı ve hesap verebilirliği arttırmaktadır. Bilgi ve iletişim araçlarının sağladığı tartışma ortamlarının sayesinde, insanlar farklı yaşam tarzlarıyla ve zıt düşüncelerle karşılaşılırlar, bu durum insanların farklı düşüncelere aşına olmasını sağlayarak toplumda hoşgörü ortamının filizlenmesine yol açmaktadır. Ayrıca e-anketler aracılığıyla vatandaşın güncel konular hakkında ne düşündüğüne dair siyasal makamlara ipuçları verilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, medya siyasal arenada tarafsız kalamayıp sermaye sahiplerinin çıkarlarına göre eğilimler sergileyebilmektedir (Öztürk, 2006:61).

Bu çalışmada, e-demokrasinin uygulama alanları e-devlet uygulamaları ve sosyal medya kullanımı olarak ikiye ayrılmış; sosyal medya uygulamaları da e-kampanya ve e-müzakere olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir.

4.1. E- Devlet Uygulamaları

Akıllı devlet ya da dijital devlet olarak da adlandırılan elektronik devlet, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla kamu hizmetlerinin daha etkin, hızlı ve şeffaf bir şekilde vatandaşlara ve özel sektöre sunumunu kapsamaktadır. E-devlet, devlet-vatandaş, devlet-özel sektör ve devlet-sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkilerde, teknolojinin kullanılmasıyla daha az problemin yaşanmasını öngörmektedir. Yeni bir devlet anlayışını ifade eden bu kavram, geleneksel devletin zihinsel ve yapısal olarak dönüşümünü kapsayarak, yurttaşın gözünde hantal ve verimsiz bir yapı olan kamu yönetiminin meşruiyet krizine adeta bir çare olmuştur. Kamu yönetiminde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması, yönetim açısından daha düşük bir maliyet ve vatandaşlara yönelik daha hızlı ve kolay hizmet sağlamasından ötürü e-devlet uygulamaları hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. E-devlet uygulamaları, vatandaşlara hızlı ve etkin kamu hizmeti sunmanın yanı sıra vergi gelirlerinin ve kurumlar arası bilgi paylaşımının vatandaşla paylaşılmasından dolayı şeffaflığın ve hesap verebilirliği artırarak, yolsuzluğun önlenmesine de katkıda bulunmaktadır (Delibaş ve Akgül, 2010: 105-106).

Tablo 2. Geleneksel ve E-Devlet Karşılaştırması (Uçkan, 2003: 47)

Geleneksel Devlet	E- Devlet
Pasif Yurttaş	Aktif Müşteri- Yurttaş
Kağıt- Temelli İletişim	Elektronik İletişim
Dikey/ Hiyerarşik Yapılanma	Yatay/ Koordineli Ağ Yapılanması
Yönetimin Veri Yüklemesi	Yurttaşın Veri Yüklemesi
Nakit Akışı/ Çek	Elektronik Fon Transferi (EFT)
Tek Tip Hizmet	Kişiselleştirilmiş Hizmet
Yüksek İşlem Maliyetleri	Düşük İşlem Maliyetleri
Verimsiz Büyüme	Verimlilik Yönetimi
Tek Yönlü İletişim	Etkileşim
Uyruk İlişkisi	Katılma İlişkisi
Kapalı Devlet	Açık Devlet

Geleneksel devlet modelinde yer alan pasif yurttaş, kağıt temelli iletişim, hiyerarşik yapılanma, yönetimin veri yüklemesi, nakit akışı, tek tip hizmet, yüksek işlem maliyetleri, verimsiz büyüme, tek yönlü iletişim, uyruk ilişkisi ve kapalı devlet gibi anlayışlar e-devlet ile birlikte yerini, aktif yurttaş, elektronik iletişim, yatay ağ bağlanması, yurttaşın veri yüklemesi, EFT, kişiselleştirilmiş hizmet, düşük işlem maliyetleri, verimlilik yönetimi, etkileşim, katılma ilişkisi ve açık devlet anlayışına bırakmıştır.

Dünya'daki e-devlet yaklaşımları öncelikle, yerel yönetimler ölçeğinde uygulanmış, İngiltere'de ve Kanada'da e-devlet çalışmaları 1990'lı yılların ortalarında başlatılmıştır. Bu ülkeler, e-devlet oluşumunda yer alan sivil toplum örgütleri ile yerel yönetimlerin bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerden nasıl etkilendiklerini, bu yöndeki beklentilerin neler olduğunu belirleyerek çalışmalarını şekillendirmişlerdir. Gelişmiş ülkelerde, bu beklentileri belirlemek amacıyla bir çok üniversitede, e-devlet servisleri ve uygulamaları konusunda araştırma projeleri geliştirilmiştir. Bu üniversitelere, Washington State, California, Texas ve Boston üniversiteleri örnek olarak gösterilebilir. Batılı devletlerde, e-devlete geçişteki öncül amaçlardan birisi, beyan edilen bilginin doğru olduğuna dair vatandaşta güven duygusunun oluşturulmasıyla şeffaflığın ve hesap verebilirliğin sağlanmasıdır. Bununla birlikte, sadece bilgi paylaşımı değil, güvenlik sistemi kurularak, bilgilerin yetkili olmayanlar tarafından kullanılması ve tahrir edilmesinin önlenmesi de amaçlanmaktadır (TBD, 2002: 37).

Dünya'daki e-devlet organizasyonları ve uygulamaları incelendiğinde, sosyal güvenlik başta olmak üzere, vatandaşlık hakları, e-ticaret için gerekli belge izinleri, vergi ödeme kolaylıkları ve belediye hizmetleri gibi uygulamaların ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle, Amerika Birleşik Devletleri'nde 2010 yılını hedef alan "Sosyal Güvenlik Yönetimi" projesinde, devletten-devlete (G2G- government to government), devletten-iş çevresine (G2B- government to business), devletten- çalışanlara (G2E- government to employee) ve son olarak devletten- vatandaşa (G2C- government to citizen) olmak üzere dört tip yaklaşım benimsenmiştir. E-devlet uygulamaları, sadece devlet ile vatandaş arasındaki ilişkileri düzenlemekte, ulusal boyuttaki e-ticaret ve e-iş uygulamalarıyla, iş çevresine yönelik hizmetleri de kapsamaktadır (TBD ve Kamu-BİB, 2002: 38).

Sanayi Devrimi'nin kazanımlarıyla, 21. yüzyılda, bilgi toplumu idealinin gerçekleştirilmeye çalışan gelişmiş ülkeler, bilişim devrimine geçiş süreci içinde bir takım kurumsal dönüşümleri gerçekleştirmektedir. Ancak, Sanayi Devrimi'ne ait olan devasa, merkezi, mekanik ve hiyerarşik yapılar; yerini küçük, otonom, ağ sistemli ve geri beslemeli yapılara bırakırken, sosyal, kültürel, hukuksal, organizasyonel ve teknik açılardan birtakım engellerle karşılaşmaktadır. Gelişmiş ülkeler, bu sorunu aşabilmek için aşamalı tasfiye ve toplumsal dönüşüm stratejilerini uygulamaktadır.

4.2. Sosyal Medya Uygulamaları

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sosyal medya kullanımının siyasi rekabet içinde önemli bir araç haline gelmesine yol açmıştır. Siyasiler tarafından sosyal medya kullanımının ne amaçla ve hangi alanlarda yoğunlaştığını araştıran bu alandaki ilk çalışmalar, siyasiler ve vatandaşlar arasındaki internet ile kurulan ilişkiyi anlamayı amaçlamışlardır. Bu çalışmalar, genellikle siyasiler ve vatandaşlar arasındaki e-mail mekanizmasının ve web-sitelerinin nasıl kullanıldığına odaklanmışlardır. O dönemde siyasiler kendi web sayfalarını oluşturmuşlar ve o sayfadan kendi tanıtımlarını yapmışlardır. Siyasilerin web sayfalarını inceleyen çalışmalar, genellikle içerik analizi yöntemini kullanmışlardır (Bimber, 1999).

Tüm bu çalışmaların benzer bulgularına rastlanmaktadır. Bu bulgular (Gulati ve Williams, 2007):

- a) İnternette kendi görünürlüklerini arttırmaya çalışan adayların, bir süreden sonra içerik, işlevsellik ve kullanılan araçlar çerçevesinde birbirlerine benzedikleri ve web sayfalarının belli bir standarda kavuştuğu görülmüştür.
- b) Ancak içerik kalitesi ve teknoloji kullanımı yönünden web sayfaları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılık, seçim kampanyasına ve adayın karakterine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.
- c) Büyük siyasi partilerin adayları ve görece genç olan adaylar, interneti ve web sayfalarını daha fazla kullanma eğilimi göstermektedir.
- d) Siyasi kültür, seçim rekabetinin yüksek olması ve seçim sistemi gibi özellikler seçimin karakterini belirleyerek, web görünürlüğü, içerik kalitesi ve teknolojinin kullanımı noktasında önemli bir etki yaratmaktadır.
- e) Siyasiler tarafından internet kullanımını inceleyen araştırmalar, her ne kadar bu kullanımın bazı olumsuz sonuçlarını bulsalar da, genel anlamda bilgi ve iletişim teknolojileri siyasilere ve vatandaşlara önemli faydalar sağlamaktadır.

2006'da kurulan Twitter, sosyal medya araçları içinde dünyada en popüler olan mikroblog sitesidir. Bu popüleritenin sebebi, Twitter'ın kullanıcılarına ücretsiz bir şekilde kayıt olmalarına izin vermesi ve kullanıcıların takipçilerine herhangi bir konuda tweet olarak tanımlanan 140 karakterli kısa mesajları göndermelerini

sağlamasıdır. Facebook ve MySpace gibi diğer sosyal ağ sitelerinin aksine, Twitter, birini takip etmek veya biri tarafından takip edilmek için, kimsenin onayını veya iznini istememektedir. Twitter'ı karakterize eden iki önemli özellik ise, "Ne yapıyorsun?" sorusuna cevap istemesi ve sadece 140 karakterle sınırlı olmasıdır (İkiz vd., 2014).

Bir çok ülkede ve dünya genelinde en çok ziyaret edilen web sitelerinden birisi olan Twitter'ın, sosyal medya aracı olarak, kullanıcı sayısı her geçen gün hızla artmaktadır. Bazı önemli dönüm noktaları, Twitter'ın dijital dünyadaki popülaritesini arttırmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Dönüm noktalarından birisi, şirketin 2007'de Austin Texas'ta düzenlenen Güneybatı Etkileşim Festivali'nde ödül almasıyla gerçekleşmiştir. Mayıs 2008'de Çin'de gerçekleşen depremde, Mumbai'deki terörist saldırıda ve Hudson Nehri'nde gerçekleşen United States havayollarına ait uçak kazasında Twitter'ın etkin kullanımı da, bu popülariteyi arttırmıştır. Bunlara ek olarak, 2009 Haziran'ında İran'da seçimler sonrası gerçekleşen protestolarda atılan ve 2008'de Mısır'da yönetime karşı gerçekleşen protestolardan ötürü hapse atılan James Karl Buck isimli Amerikan asıllı öğrencinin attığı tweetler, Twitter'ın önemini arttırmış; bilim dünyasının dikkatini çekerek, bir araştırma alanı haline gelmiştir (İkiz vd., 2014).

Twitter'a dair ilk araştırmalar, Twitter'ın genel anlamda insanlar tarafından nasıl ve niçin kullanıldığının daha iyi anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmaların sonuçları, Twitter'ın genel olarak insanlar tarafından bilgi paylaşmak ve insanlarla iletişime geçmek amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Buna örnek olarak, Honeycutt ve Herring (2009), Twitter'ın resmi olmayan işbirlikleri amacıyla iletişim kurmak için de kullanıldığını iddia etmektedir. Buna benzer olarak, Zhao ve Rosson (2008), Twitter'ın iş yerlerinde resmi olmayan iletişimde önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Jansen ise, Twitter'ın şirketler tarafından, markalarına dair insanların düşünce ve yorumlarına ulaşabilmek için pazarlama stratejilerini belirleme noktasında kullanıldığını belirtmiştir (Jansen vd., 2009). Twitter'ın kurumsal bağlamda kullanımını araştıran, Reimer ve Richter (2010) ise, yöneticilerin, grup çalışmalarında Twitter'ın daha verimli kullanabilmeleri için çalışanlarına daha fazla güvenmeleri gerektiğini iddia etmiştir.

Twitter'ın kullanımını inceleyen diğer bilimsel çalışmalar ise, Twitter'ın sosyal ağı nasıl sağladığını tweetlerin içeriklerini analiz ederek araştırmışlardır. Örneğin, Java (2007), sosyal ağın ve coğrafi dağılımın karakteristik özelliklerini analiz ederek, Twitter'ın hangi amaçlarla kullanıldığını özet bir biçimde açıklamaya çalışmış; insanların sosyal medya üzerindeki ilişkilerinin karşılıklılık hususuna bağlı olduğunu saptamıştır. Twitter, en çok Amerikalılar, Avrupalılar ve Japonya özelinde Asyalılar arasında popüler olarak kullanılmasından dolayı, Tokyo'da, New York'ta ve San Francisco'da Twitter'a uyum sağlamayı kolaylaştıran çalışmalar yapılmıştır. Twitter kullanıcılarının amaçları, günlük sohbetler, bilgi paylaşımı, haber paylaşımı ve sohbet olarak gözlemlenmiştir. Java ile benzer sonuçları bulan Krishnamurty, kullanıcıların karakterlerine ve coğrafik dağılımı odaklanmıştır (Krishnamurty vd., 2008). Kwak daha önceki çalışmaların aksine, Twitter'da karşılıklılık oranının düşük olduğunu ve Twitter'ın sosyal ağı sağlamaktan öte bilgi paylaşımı amacıyla kullanıldığını saptamıştır (Kwak vd., 2010). Honeycutt ve Herring (2009), tweetleri analiz edebilmek için söylem analizi yöntemini kullanarak, tweetleri kategorilere ayırmıştır. Bu kategoriler; duyurular ve reklamlar, başkalarını bilgilendirme, kendini bilgilendirme, Twitter hakkındaki yorumlar, medya kullanımı, fikir paylaşımı, başkalarının deneyimi, kendi deneyimleri ve bilgi talebi olarak ayrılmıştır.

4.2.1. E- Kampanya

90'ların ilk yıllarından itibaren, internet üzerinde oluşturulan siyasilerin kişisel sayfaları, öncelikli olarak seçim dönemlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Böylece, 90'lardan beri bir çok araştırma, siyasi partilerin ve siyasilerin seçim dönemlerinde kendilerine ait web sayfalarını kullanmalarının, seçmenlerle ilişkilerini nasıl etkilediğini ve bu ilişkiye herhangi bir olumlu katkısı olup olmadığını araştırmışlardır. Aşağıda e-kampanya konusunda yapılan akademik çalışmaları gösteren tablo yer almaktadır.

Tablo 3. Seçim Kampanyalarında Sosyal Medya Kullanımı

Sosyal Medya Araçları	Seçim Kampanyaları ile İlgili Akademik Çalışmalar
Sosyal Medyanın Seçimlere Etkisi	Birleşik Devletler 2010 Seçimi (Gibson, 2009; Gibson, 2010); Amerika Birleşik Devletleri 2008 Başkanlık Seçimi (Stalling-Carpenter, 2010); Avustralya 2010 Seçimi (Gibson, ve McAllister, 2011). Almanya 2009 Genel Seçimi (Jungherr vd., 2012)
Bloglar	Amerika Birleşik Devletleri 2004 Başkanlık Seçimi (Bichard, 2006; Trammell, 2007; (Williams vd., 2005); 2009 Avrupa Parlamentosu Seçimleri (Vesnic-Alujevic, 2011; Nijerya 2007 Genel Seçimler (Ifukor, 2010).
Facebook	Amerika Birleşik Devletleri 2008 Başkanlık Seçimleri (Robertson vd., 2010a; Robertson vd., 2010b; Steger vd., 2010) ; Amerika Birleşik Devletleri 2008 Kongre Seçimleri (Williams ve Gulati, 2009a, Williams ve Gulati, 2009b, Williams ve Gulati, 2009c) ; Amerika Birleşik Devletleri 2006 Kongre Seçimleri (Sweetser ve Lariscy, 2008); Danimarka 2009 Ulusal Seçimleri (Andersen ve Medaglia, 2009); Türkiye 2011 Genel Seçimleri (Bayraktutan vd., 2014).
YouTube	Amerika Birleşik Devletleri 2008 Başkanlık Seçimi (Church, 2010; Robertson, 2010) ; Amerika Birleşik Devletleri 2008 Kongre Seçimleri (Klotz, 2010; Gulati ve Williams, 2010); Amerika Birleşik Devletleri 2006 Seçimleri (Gueorguieva, 2008); Finlandiya 2007 Ulusal Seçimleri (Carlson ve Strandberg, 2008); Avustralya 2007 Seçimleri (Gibson ve McAllister, 2011).
MySpace	Amerika Birleşik Devletleri 2006 Seçimleri (Gueorguieva, 2008); Amerika Birleşik Devletleri 2008 Başkanlık Seçimleri (Steger vd., 2010).
Twitter	Amerika Birleşik Devletleri 2010 Kongre Seçimleri (LaMarre ve Suzuki-Lambrecht ,2013); 2010 İsveç Seçimleri (Larsson ve Moe, 2012) ; Nijerya 2007 Ulusal Seçimler (Ifukor, 2010) ; Almanya 2009 Federal Seçimi (Tumasjan vd., 2010) ; Türkiye 2014 Yerel Seçimleri (Çetin, 2015).

Tablo 3'te görüldüğü gibi e-kampanyalarına yönelik yapılan çalışmalar; bloglar, Facebook, Youtube, mySpace ve Twitter gibi sosyal medya araçlarının seçim kampanyaları üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Bu çalışmalar öncelikle Amerika Birleşik Devletleri ve çeşitli Avrupa ülkeleri olmak üzere, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Finlandiya, Yunanistan ve İskoçya'da yapılmıştır. Bu ülkelerde yapılan adayların web sayfalarını inceleyen bazı çalışmalar, kongre ve parlamento seçimlerine odaklanırken, diğer çalışmalar ise başkanlık seçimlerine odaklanmaktadır. Birçok çalışma, sadece bir ülkeye ve bir seçim dönemine odaklanırken, çok az çalışma ise farklı dönemleri veya farklı seçim sistemlerini karşılaştırarak analiz etmektedir. Ancak, seçim dönemlerinde internet kullanımına odaklanan ilk araştırmalar, başkanlık seçimleri ve kongre seçimleri çerçevesinde olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılmıştır.

4.2.2. E-Müzakere

Toffler'a göre, haberleşme araçlarının bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeyle birlikte politik bir devrim yaşanmış ve «Üçüncü Dalga Uygarlığı»¹ ortaya çıkmıştır. Sanayi toplumunun yapısındaki, siyasi partileri, parlamentoları, seçim sistemleri, mahkemeleri, yasama organları ve devlet bürokrasisi, “Üçüncü Dalga Uygarlığı'nın” ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Bu sebepten, temsili demokrasinin tüm katmanlarında ve biçimlerinde güçlü bir kriz gözlemlenmektedir. Kolektif kararları vermek ve uygulamak için kullanılan tüm araçlar eskimiş ve değişmek zorunda kalmıştır. Üçüncü Dalga Uygarlığı ölçülerine göre, küresel düzeyde ortaya çıkan kitesellikten uzaklaşma, farklılaşma ve çeşitlenme olgularının dikkate alınması gerekmektedir. Kitesellikten uzaklaşan bir Üçüncü Dalga Uygarlığı toplumunda, bilgi toplama kanalları eskisi kadar ilkel olmamakta ve oy kullanma yöntemleri ve sandıkları farklı şekillere bürünmektedir. Basit bir şekilde yapılan, “evet-hayır” oylamasının yerine, vatandaşlara alternatif sorular yönelterek değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir. Toffler, vatandaşların fikir ve ihtiyaçlarına göre gruplaşan kesimlerin bir araya gelerek sorunlarını tartışabileceği, çıkarcı yollar arayabileceği forumların oluşturulması fikrinden bahsetmektedir (Toffler, 2008: 482, 518-519).

1 Toffler'a göre, şimdiye kadar insanlık tarımsal devrim ve endüstri devrimi olmak üzere iki büyük değişim dalgası geçirmiştir. Üçüncü Dalga Uygarlığı ise endüstri devriminden sonra gelmekte ve endüstri toplumunun değerleriyle çatışma yaşamaktadır. İnsanların yaşam tarzlarını ve davranış kalıplarını teknoloji ile dönüştürmektedir (Toffler, 2008: 16-17). Daha fazla bilgi için, Toffler, A. (2008). Üçüncü Dalga: Bir Fütürist Ekonomi Analiz, Koridor Yayınları, İstanbul.

Toffler'in sözünü ettiği Üçüncü Dalga Uygarlığı toplumunda, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, kolektif kararların alınabilmesini sağlayan imkânlar sunmakta ve ortaya elektronik ortamlarda yürütülen bir tartışma olan "elektronik müzakere" uygulaması çıkmaktadır. E-müzakere, bilgi ve iletişim teknolojilerinin daha sürdürülebilir ve güçlü bir karar almaya olanak sağlayacak girdileri elde etmek için, demokratik kurumlarla çeşitli etkileşim biçimleri aracılığıyla halkın katılmasını sağlamak için kullanılmasıdır. E-müzakere, demokrasi açıklarının birçok unsuruna hitap edebilecek bir yöntem olabilir. Halkın kamusal görüşmelere ve diyaloglara katılımını olanaklı kılmak, vatandaşların beklentileri ile yönetimin ürettiği yanıtlar arasındaki boşluğu, farklı bakış açılarının tartışılması yoluyla müzakere etmek gibi olanaklar sunmaktadır (Peters ve Abud, 2009: 4-5).

E-müzakereler, uygulama olarak, idari birim ve organizasyonlara çeşitli kamusal sorunlar üzerine fikir ve geri bildirim sağlamak için katılımcılara yorumlarının sorulduğu online forumlardır. E-müzakerenin demokratik diyalogu sağlama ve vatandaşların modern demokratik kurumlara olan ilgisini arttırma noktasında etkin bir araç olma potansiyeline sahip olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. E-müzakere araçlarının amacı, daha çok vatandaşın katılmasını sağlayarak, kamusal karar alma sürecine vatandaş katkısını arttırmaktır. Bilgi ve iletişim araçları sayesinde, katılmanın önündeki fiziksel engeller ortadan kaldırılarak, birçok farklı coğrafyada yaşayan nüfusun kolektif karar alınmasına katılımı sağlanmaya çalışılmaktadır. Buna ek olarak, farklı fikirlerin bir araya getirilmesiyle hükümetlerin politika kapasitesi artmakta, vaat edilmiş olan şeffaflık ve hesap verebilirlik de yerine getirilmiş olmaktadır. E-müzakere araçları her ne kadar demokratik kaldıraç görevi görme potansiyeline sahip olsa da, e-demokrasinin sorunlarından biri olan dijital bölünme noktasında bir etkiye sahip olamamakta ve sosyo-ekonomik sınıflar ve kent ve kırsal kesimler arasındaki eşitsizliği sürdürmeye devam etmektedir (McNutt, 2009:27)

Demokratik katılmayı artırarak kolektif kararların alınmasını sağlayan, e-müzakerenin Ulusal düzeyde daha geniş bir dinleyici kitlesine ulaşarak, müzakereye katılmayı arttırmak, böylece vatandaşları bilgilendirmek ve kolektif kararların alınmasında vatandaşların rızalarını almak; Teknolojinin yardımıyla kullanımı kolay, kullanıcı dostu uygulamaları kullanarak, daha fazla vatandaşa hitap edebilmek; Daha kaliteli bir müzakere gerçekleştirebilmek için, vatandaşlara kolay ulaşılabilir ve anlaşılabilir bilgi sağlamak; karar alma sürecinde açıklık ve şeffaflığı sağlamak amacıyla, vatandaşlara uygun geri bildirimler sunmak; Kamusal karar alma sürecinde, müzakere aşamasında vatandaşlardan geri bildirim alarak, bu geri bildirimleri analiz etmek; analiz edilen geri bildirimlere göre oylamaya sunulan kararı değiştirme ve vatandaşlara anket uygulayarak onların düşüncelerinin daha çok müzakere edilmesini sağlamak gibi birtakım hedefleri bulunmaktadır (Macintosh ve Smith, 2002: 258):

Bunun için genellikle bir web sitesi aracılığıyla vatandaşlara belli başlı konular sunulur ve bu konular üzerinden online olarak fikir beyanında bulunmaları istenir. Elektronik müzakereler aracılığıyla teknoloji, temsil edilen halkın fikirlerini almada kullanılmaktadır. Böylelikle, hükümetler, parlamentolar, belediyeler ve çeşitli organizasyonlar temsil ettikleri vatandaşların, kesimin fikir, dilek ve şikâyetlerini toplama, değerlendirme ve buna göre bir politika belirleme yoluna gidebilmektedirler. Müzakerenin etkinliği açısından daha çok kişiye ulaştırılması, konuların açık ve anlaşılır olması ve süreç hakkında net bilgiler içermesi önemlidir. E-müzakere, devletin tartışmaları gündeme getirmesine ve açmasına imkân tanır. Buradaki amaç, geniş bir dinleyici kesimden ilk girdileri sağlamak ve böylece daha kapsamlı bir politika çizmektir. E-müzakere, 2001 yılında İskoç yönetimi tarafından uygulanmıştır. Çalışma, 6 Haziran – 8 Ocak 2001 tarihleri arasında yürütülmüştür. İskoçya'nın gelecek sorunları hakkında vatandaşa bilgi sunmak ve kaynak kullanımında etkinlikten yaşam tarzı ve taşımacılığa kadar geniş bir alanda fikirlerini sormak amacını gütmektedir. "http://e-consultant.org.uk/sustainability/" web sitesi üzerinden yürütülen çalışma, 19 grup veya organizasyon adına 172 birey tarafından gerçekleştirilmiştir (Macintosh ve Smith, 2002: 259).

5. E- DEMOKRASİYE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim toplumsal ve siyasal yaşamda dönüşümler yaratarak, sosyal bilimcilere göre iki farklı gelişmeye yol açacağı düşünülmektedir. Bunlardan ilki, bilgi ve iletişim teknolojilerinin katılmayı arttırarak demokratikleşmeye olumlu katkıda bulunacağı şeklindedir. Rheingold'un "Atina Senaryosu" da dediği bu teze göre, bilgi ve iletişim teknolojileri yurttaşların bir araya gelebilecekleri, kamusal meseleleri serbestçe tartışabilecekleri ve bu yolla hükümetleri üzerinde doğrudan etki yaratabilecekleri bir tür sanal agora (tele-agora) ortamı yaratacaklardır (Rheingold, 1993). "Orwell Senaryosu" denilen ikinci senaryoya göre ise, devletler ve ticari şirketler bilgi ve iletişim teknolojilerini bireyleri gözetim altında tutmak için kullanacaklardır. Bu kötümser senaryo, internet ağının özel ve kamusal alan ayrımı yapmaksızın her yere nüfuz ederek, "Big Brother" etkisi yaratacağını, demokrasiden daha çok otoriter yönetimlere yol açacağını iddia etmektedir (Saylan, 2009: 143). Dolgun, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamusal ve özel alana girmesinin, hükümetler tarafından insanların

“elektronik panoptisizm”² içinde gözetlenmelerine ve kontrol edilmelerine sebep olduğunu belirtmektedir. Aslında, bilgi ve iletişim teknolojilerinin özgürlükçü bir tavırla anarşist bir karaktere sahip olmadığını, beklenilenin tam aksine, insanların neredeyse tümünün kayıt altına alındığını, her hareketlerinin ve iletişimlerinin düzenli olarak izlendiğini; böylece özel yaşama dair mahremiyetin hükümetlerce ihlal edildiğini belirtmektedir. Modern toplumda bireylerin dünyaya geldikleri ilk andan itibaren tüm yaşantılarının her aşaması kayıt altına alınmaktadır. Günümüzde, bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde, cep telefonları dinlenmekte, akıllı kartlar yoluyla tüm ekonomik işlemler kaydedilmekte, bu yolla tüketici profilleri çıkarılmakta, şehirlerin bir çok köşesine güvenlik amacıyla kameralar yerleştirilmekte, internette ziyaret edilen web siteleri izlenmekte ve düzenli olarak kişilerin mailleri kontrol altına alınmaktadır. Bu uygulamaları hükümetler, 11 Eylül gibi küresel terör saldırıları sonrasında gözetleme alanının ne kadar zayıf olduğu iddiasıyla meşrulaştırmışlardır (Dolgun, 2004: 1-2).

Elektronik demokrasi uygulamalarına yönelik bir diğer eleştiri, insanlara bilgi toplumu kapsamında daha fazla bilginin üretilip sunulması ve internet ortamındaki troller sayesinde verilen bu bilgilerin çarpıtılması, böylece toplumlarda kutuplaşmanın yaratılması ve problemlerin derinlemesine tartışılıp analiz edilmeden, gündemin sürekli olarak değiştirilmesi yönündedir. Bu iddiaya göre, insanlara alabileceklerinden fazla bilgi aktarılmakta, hükümetlerin kontrolündeki trollerle birlikte bu bilgiler çarpıtılmakta ve insanlar manipüle edilmekte, konular ve sorunlar tam anlamıyla analiz edilmeden, başka bir gündem yaratılmaktadır. Bu noktada asıl önemli olan, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kontrolünün, toplum üzerinde güç ve iktidar sahiplerinin elinde olduğunun anlaşılmasıdır. Çünkü, modern bilgi teknolojilerinin demokratikleştirici olduğuna dair savlara rağmen, bilgi ve iletişim teknolojileri son 20 yıl içerisinde büyük bir gelişim sergilemiş, merkezi veri sistemlerini ortaya çıkarmış ve toplumsal hayatta büyük dönüşümlere sebep olmuştur (Dolgun, 2004: 4). Yeni Sağ ideolojisinin yaygınlaşmasıyla birlikte, hükümetler giderek otoriter eğilimler sergilemeye başlamış, ekonomideki istikrar kaygıları sebebiyle güçlü tek parti hükümetleri tercih edilir olmuştur. Geleneksel medya ve bilgi ve iletişim teknolojileri ise bu istikrarın meşruiyetini sağlamadaki en önemli mekanizmalardan biri haline gelmiştir.

Günümüz insanı, toplumsal ilişkilerin gevşemesiyle birlikte yalnızlaşma ve aşırı bireysellik tehdidi altında yaşamını sürdürmeye çalışmakta ve bu yalnızlığını internet ortamında oluşturulan sanal cemaatler ile aşmaya çalışmaktadır. Aslında bilgi ve iletişim teknolojilerinin amacı, zamansal ve mekansal kısıtlamaları kaldırarak, farklı ortamlardaki bireylerin birbiriyle iletişime geçmelerini sağlamak ve empati kanallarını açarak ötekileştirme olgusunu azaltmaktır. Bu sayede, demokratik ve çoğulcu bir toplum yapısına ulaşılabilecektir. Ancak, sanal cemaatlerde, muhafazakar, Marksist ve anarşist gibi düşüncelere sahip olanların sadece kendileri gibi düşünenlerle iletişime geçtikleri görülmektedir. “Grup kutuplaşması” adı verilen bu olguya göre, insanlar farklılıkları reddetmekte, küçülme ve içe dönmeyle birlikte farklılıklarına karşı hoşgörülerini yitirmektedirler. İnternet ortamında, radikal gruplardan, cinsel fetişistlere, Hitler taraftarlarından, El-Kaide taraftarlarına bir çok radikal grup bir araya gelmekte ve bu durum hükümetlerin gözetim ve denetleme pratiklerini yapmalarını zorunlu hale getirmektedir. Bu radikal grupların internet ortamında bir araya gelmesiyle ötekine karşı tahammülsüzlük artmakta, ötekini keyfi olarak dışlayan uygulamalara zemin hazırlanmaktadır (Dolgun, 2004: 10- 11).

E-demokrasiye yönelik eleştirilerden bir diğeri ise, demokratikleşme bağlamında internetin yapısından kaynaklanan bazı sınırlar bulunması yönündedir. Bu sınırlardan birisi, sermaye koşullarının internet üzerinde baskın dinamik olmasından kaynaklanmaktadır. İnternet üzerinden ulaşılan bilgi, çeşitli toplumsal güçler tarafından şekillendirilmektedir. Siber mekan, bireylere ileri teknolojiyi sunmaktan öte, pazar sisteminin işleyişini bu ortama taşıyarak sermayenin etki ve kapsamını kitlesel boyutta arttırmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri, küreselleşmeyle birlikte ulus ötesi sermayeye hizmet etmekte ve bu pazar sisteminin merkezi üretim ve denetim aygıtı haline gelmektedir. İnternet, katılımcı demokrasinin kapsamındaki yurttaşlardan daha çok, kapitalist sistemin tüketicilerine hizmet üretmektedir. Hükümetler bile ellerindeki bilgiyi e-devlet kapsamında şeffaflık ve hesap verebilirlik amacıyla paylaşmak zorunda bırakıldıklarında, bu bilgiyi satma eğilimi göstermektedir. Kısacası, internet ortamı üzerinde pazar mantığının hakimiyeti, yurttaştan daha çok tüketici yaratarak, demokratikleşmeyi baskılamaktadır (Uçkan, 2003: 37).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişim sayesinde, katılma olgusunun artmasıyla demokratikleşmenin sağlanması amaçlanmakta ve tüm insanların internet ortamındaki olanaklara katıldığı varsayılmaktadır. Ancak hem toplumların internete ulaşılabilirlikleri hem de bir toplumda yaşayan bireylerin interneti kullanma kapasiteleri ayrılmaktadır. Teknoloji yoğunluklu ülkeler, bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde, bireylerin

² Elektronik panoptisizm, kavramı ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıyla, devletin vatandaşlarını bir gözetim ağı içerisinde izlemesi, gözetim toplumunu yaratması anlaşılmaktadır. Daha fazla bilgi için, Dolgun, U. (2004). “Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1/3, 1-21., bakınız.

yaşam düzeylerini ve toplumsal refahların düzeylerini arttırmakta, bu durum dijital yoksulluk kavramını ortaya çıkarmaktadır. Her toplumun aynı düzeyde bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olmaması, ekonomik bağlamda toplumların arasındaki farkı arttırmaktadır. Bu durumu birey çerçevesinde incelediğimizde ise, karşımıza dijital bölünme kavramı çıkmaktadır. Her birey, bilgi ve iletişim teknolojilerine aynı düzeyde ulaşamamakta ve aynı pratiklerde bulunamamaktadır. OECD (2001)'ye göre dijital bölünme, "bireyler, hane halkı, işletmeler ve farklı sosyo-ekonomik seviyedeki coğrafi bölgeler arasındaki, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim ve internet imkanları açısından oluşan farklılık" olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, bilgi ve iletişim teknolojilerine ulaşanlar ve ulaşamayanlar arasında eşitsizliğe yol açmakta ve bu eşitsizlik her geçen gün derinleşmektedir (Kalaycı, 2013: 145- 146). Bu bağlamda, toplumun her kesimine eşit bir biçimde ulaşmayan bilgi ve iletişim teknolojileri, elit kesime yönelik bir mekanizma olarak kalarak, katılımcı demokrasinin gereklerini tam olarak sağlayamamaktadır. Dijital bölünme kavramı, interneti olumsuz anlamda Atina demokrasisine benzetmektedir. Buna göre, bir tarafta bilgiye erişebilen, bunun için yeterli sermayeye ve kültürel birikime sahip olan ve çoğunlukla erkek, seçkin "net yurttaşı"; diğer tarafta ise, bilgisayara sahip olmayan ve kullanmayan "köle ve barbar yığınları" bulunmaktadır (Uçkan, 2003: 37).

Bilgi ve iletişim teknolojilerine yöneltilen bir diğer eleştiri ise, dijital bölünme kavramının yanında, bu teknolojiden faydalananlar arasında, tartışma gruplarına katılıp, fikir alışverişinde bulunan ve düşüncelerini tartışma gruplarında paylaşan gerçek anlamda bilgisayar okur yazarı oranının interneti eğlence gibi diğer amaçlarla kullananların oranına göre daha düşük olmasıdır. Bilgi ve iletişim teknolojileri, siyasal müzakerelere yol açıp, toplumsal kamuoyunu oluşturmak yerine farklı amaçlarla kullanılmaktadır (Ersöz, 2005: 125). Bu bağlamda, vatandaşların çoğu temsilcilerine az ilgi göstermekte, az sayıda kişi siyasi olarak aktif olmakta ve kendi sayılarıyla orantılı olmayan bir şekilde karar alma süreçlerine müdahale etmektedirler. Karar alma sürecine ilişkin ilgi eksikliği, tüm ülkelerde oy kullanma oranlarının düşmesine ve özel konulara ilişkin ilginin azalmasına yol açmaktadır (Maraş, 2011: 136).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin demokratik amaçlara yönelik kullanımını sağlayabilmek için, dijital bölünmeyi azaltarak, toplumda internet olanaklarını ulaşımın genişletilmesi gerekmektedir. Bunun için, bu erişimi sağlayacak politikaların izlenmesi ve teknik alt yapının yanı sıra hukuk devletinin ilke ve normlarına uygun bir şekilde hukuki alt yapının da inşası gerekmektedir. Bu hukuksal alt yapının, baskıcı ve negatif düzenlemelere olanak vermeyip, bilgi toplumunu destekleyici bir şekilde pozitif düzenlemelere öncelik vermesi ve etkin katılmayı amaçlaması gerekmektedir. Bu amaçla, kamu bilgilerine erişim özgürlüğünü güvence altına alacak, bilgi özgürlüğü yasasının kanunlaştırılması, kişisel verilerin ve özel hayatın yasal güvence altına alınması, elektronik ortamda kullanıcı haklarının korunması, fikri mülkiyet haklarının kamu yararı ve kişisel yarar dengesinin gözetildiği bir çerçevede koruma altına alınması, siber suçlarla ilgili ceza hukukunda insan haklarına saygılı bir düzenleme anlayışının geliştirilmesi gerekmektedir. Dijital bölünmeye yönelik, politika öncelikleri ise, eğitim ve teşvik yöntemleriyle, bilgisayar okuryazarlığının geliştirilmesi ve en geniş kesimlerin internete hızlı, ucuz ve adil şekilde erişiminin desteklenmesi olmalıdır. Ancak bu çerçevede, bilgi ve iletişim teknolojileri katılımcı demokrasiyi uygulama potansiyeline sahip olabilmektedir (Uçkan, 2003: 43).

SONUÇ

19. Yüzyılın sonlarından itibaren demokratik sistemin işleyişinde önemli bir aşama olarak kabul edilen temsili demokrasi, 1970'lerden sonra küreselleşmenin hızlanması ile birlikte dönüşen toplumsal ve siyasal hayata yeterince çözüm üretememeye başlamıştır. Küreselleşmenin etkisiyle ulusal düzeyde üretilen politikaların sadece ulus içi etkiler yaratan bir nitelik taşıması, karar alıcılara kamu politikalarının üretilmesinde daha fazla sorumluluk yüklerken, yurttaşların da karar mekanizmasına dahil olma yolundaki istek ve beklentilerini de arttırmıştır. Bu durum ise, temsili demokrasinin seçimler sonucu karar alıcılara yüklediği anlamın değişmesine, temsilcilerin aldıkları kararların temsil etme kapasitesinin sorgulanmasına neden olmuştur. Çünkü temsil sonucu karar mekanizmalarını ele geçiren temsilcilerin nihayetinde yurttaşların belli bir bölümünün tercihlerini yansıttıkları ileri sürülmüştür. Bu nedenle temsilin genişlemesi yolundaki istekler siyasal katılımı arttırıcı başka mekanizmaların devreye girmesine neden olmuştur.

Siyasal katılımı arttırmada bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımının artması, aslında yetersiz temsil olgusunun ortadan kaldırılmasına yönelik bir amaca hizmet etmektedir. Temsili demokrasinin krizine bir yanıt olarak üretilen e-demokrasi uygulamaları, katılımcı demokrasinin alanının genişlemesini sağlayacağı düşünülmüştür. E-devlet uygulamaları ile devlet ve vatandaş arasında bilgi ve hizmet alışverişi güçlenirken, kamu hizmetlerinin sunumunda şeffaflığı ve hesap verilebilirliği sağlaması açısından siyasal katılımın arttırılması ve yurttaşın etkinliğini sağlama

konusunda bir katılımcı demokrasinin işleyişine bir takım katkılar sağlamaktadır. Yine seçim dönemi yoğun olarak kullanılan e-kampanya ve e-müzakere yolu ile kamu hizmetlerinin sunumuna yön verecek aday siyasetçilerin seçmenleri ile buluşması, politikalarını ifade etmesi ve yurttaşların bu politika tasarılarında siyasetçiler ile müzakere ortamının yaratılması açısından sosyal medya kullanımının artışı da katılımcı demokrasinin ana argümanlarından biri olan siyasal katılımın etkinlik kapasitesini arttırmaktır.

Demokratik siyasal sistemlerde öncelikle açık yarışmacı seçimler, siyasiler ile seçmenlerin en yoğun iletişime geçtikleri dönemlerdir. Katılımcı bir siyasal kültüre sahip ülkelerde seçim sürecinde seçmenler ile aday olan temsilcileri arasında e-demokrasi uygulamalarının hem kampanya hem de müzakereci yönü ağır basmaktadır. Burada katılımdan kasıt seçmenin kendisini temsil etmeye aday olan siyasinin üreteceği politikalar konusunda etkileme olanaklarını elinde bulundurmasıdır. Sosyal medya ortamında seçmen ile siyasilerin bir araya gelerek yerel ve ulusal politikaların oluşturulmasında fikir alışverişi yapması ve müzakerede bulunması beklenmektedir.

Ancak, günümüzde, e-demokrasi uygulamalarının, katılımcı demokrasiye yaptığı tüm bu olumlu katkı ve beklentilerine karşılık; bazı sosyal bilimciler gerçekte ortaya çıkan durumun siyasal katılımı arttırma ve katılımcı demokrasiyi geliştirme konusunda çok da beklentileri karşılamadığını iddia etmektedir. Dijital bölünme ve grup kutuplaşması demokrasinin en temel unsurlarından biri olan uzlaşma ve hoşgörü ilkesini zaman zaman zedeleyici sonuçlar doğurmakta, değil katılımcı demokrasiyi, demokratik özü sekteye uğratan bir ortamı yaratmaktadır. Diğer yandan e-demokrasi uygulamalarının yarattığı elektronik panoptisizm ise yurttaşı siyasal katılımı özgürleşmekten ziyade kısıtlayıcı ve pasifize edici bir etkiye sebep olmakta; bu da katılımcı demokrasinin yurttaşı etkin bir siyasal aktör olarak kurgulayan imgesini yok etmektedir.

KAYNAKÇA

- Andersen, K. N., ve Medaglia, R. (2009). "The Use of Facebook in National Election Campaigns: Politics as Usual?", (Edt: Macintosh, A., ve Tambouris, E.), *Electronic participation (Lecture Notes in Computer Science 5694)*, Berlin, Springer, 101–111.
- Bayraktutan, G., Binark, M. Çomu T., Doğu, B., İslamoğlu, G. ve Aydemir, A. (2014). "The Use of Facebook by Political Parties and Leaders in the 2011 Turkish General Elections", (Edt: B. Pătruț ve M. Pătruț), *Social Media In Politics*, Vol. 13, 165–199, Springer, New York.
- Barber, B. (1995). *Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*, (çev: Mehmet Beşikçi), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, F. (2014). "Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi", (der: Örs, B.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal Düşünceler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 49-111.
- Bichard, S. L. (2006). "Building Blogs: A Multi-Dimensional Analysis of the Distribution of Frames on the 2004 Presidential Candidate Web Sites", *Journalism & Mass Communication Quarterly*, Cilt:83, No: 2, 329-345.
- Bimber, B. (1999). "The Internet and Citizen Communication With Government: Does the Medium Matter?", *Political Communication*, Cilt:16, No:4, 409-428.
- Carlson, T. ve Strandberg, K. (2008). "Riding the Web 2.0 Wave: Candidates on YouTube in the 2007 Finnish National Elections", *Journal of Information Technology & Politics*. 5, 2, 159–174.
- Castells, M. (1997). *The Power of Identity / The Information Age: Economy, Society and Culture- Volume I*, Blackwell Publishers, Oxford.
- Church, S. H. (2010). "YouTube Politics: You Choose and Leadership Rhetoric During the 2008 Election", *Journal of Information Technology & Politics*. 7, 2, 124–142.
- Çaha, Ö. (2015). "Demokrasi", (edt. Halis Çetin), *Siyaset Bilimi*, Orion, Ankara.
- Çetin, S. (2015), «2014 Yerel Seçimlerinde Büyükşehir Belediye Başkan Adaylarının Twitter Kullanımları Üzerine Karşılaştırmalı Analiz», *Global Medya Journal TR Edition*, 5/10, 87-119.
- Çukurçayır, A. (2006). *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Çizgi, Konya.
- Dahl, R. (1963). *Modern Political Analysis*, Englewood Clift, Prentice-Hall.
- Dahl, R. (1997). *Demokrasi ve Eleştirileri*, (çev: Levent Köker), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Değirmenci, N. (2003). "Siyasal Katılımın Arttırılmasında E-demokrasinin Yeri", *Bilgi Teknolojileri Kongresi- II*, 01-04 Mayıs, Bilgitek-2003, Denizli, 161-163.
- Delibaş, K., Akgül, A. E. (2010). "Dünya'da ve Türkiye'de E-devlet Uygulamaları: Türkiye'de E-demokrasi ve E-katılım Potansiyellerinin Harekete Geçirilmesi", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13 No: 1 (bahar dönemi), 101-144.
- Doğanay, Ü. (2003). *Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Dolgun, U. (2004). "Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1/3, 1-21.
- Erdoğan, M. (1996). *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Fukuyama, F. (2012). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev: Zülfü Dicleli), Profil Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul.
- Gibson, R. K. (2009). "New Media and the Revitalisation of Politics", *Representation*, 45/3, 289–299.
- Gibson, R. K. (2010). "Open Source Campaigning?: UK Party Organizations and the Use of the New Media in the 2010 General Election" *Paper prepared for presentation at the Annual meeting of the American Political Science Association*, Washington DC.
- Gibson, R. ve McAllister, I. (2011a). "A Net Again?: Web 2.0 in the Australian 2010 Election", *The Annual Conference of the American Political Science Association*, Seattle.
- Gibson, R. ve McAllister, I. (2011b). "Do Online Election Campaigns Win Votes? The 2007 Australian "YouTube" Election", *Political Communication*. 28/2, 227-244.
- Gueorguieva, V. (2008). "Voters, MySpace, and YouTube: The Impact of Alternative Communication Channels on the 2006 Election Cycle and Beyond", *Social Science Computer Review*. 26, 3, 311–28.
- Gulati, G. J. ve Williams, C. B. (2007). "Closing the Gap, Raising the Bar: Candidate Web Site Communication in the 2006 Campaigns for Congress", *Social Science Computer Review*. 25/ 4, 443-65.

- Gulati, G. J. ve Williams, C. B. (2010). "Congressional Candidates' Use of YouTube in 2008: Its Frequency and Rationale", *Journal of Information Technology & Politics*, 7/ 2, 93-109.
- Habermas, J. (1975). *Legitimation Crisis*, Beacon Press, Boston.
- Habermas, J. (1999). "Demokrasinin Üç Normatif Modeli", Benhabib, S. (yay), *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.
- Hacker, K., van Dijk, J. (2000). "What is Digital Democracy?", (Hacker, K and van Dijk, J Editions), *Digital Democracy Issues of Theory and Practice*, Sage Publications, New York.
- Held, D. (1987). *Models of Democracy*, Stanford University Press, California.
- Heywood, A. (1999). "Demokrasi", *Sosyal ve Siyasal Teori*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 67-84.
- Heywood, A. (2014). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*, (çev: Ahmet Bayram), Liberte, Ankara.
- Honeycutt, C. ve Herring, S. C. (2009). "Beyond Microblogging: Conversation and Collaboration Via Twitter", *The 42nd Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS '09)*, 1-10. Los Alamitos, California.
- Ifukor, P. 2010. "Elections" or "Selections"? Blogging and Twittering the Nigerian 2007 General Elections. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30/6, 398-414.
- İkiz, Ö., Sobacı, M. Z., Yavuz, N., Karkın, N. (2014). "Political Use of Twitter: The Case of Metropolitan Mayor Candidates in 2014 Local Elections in Turkey", (Edt: E. Estevez, M. Janssen, ve L. Soares Barbosa), *ICEGOV '14: Proceedings of the 8th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance*, 41-50, New York, NY.
- Jansen, B. J., Zhang, M., Sobel, K. ve Chowdury, A. (2009). "Twitter Power: Tweets as Electronic Word of Mouth", *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60/ 11, 2169-2188.
- Java, A., Song, X., Finin, T. ve Tseng, B. (2007). "Why We Twitter: Understanding Microblogging Usage and Communities", *Proceedings of the 9th WebKDD and 1st*.
- Jungherr, A., Jurgens, P. ve Schoen, H. (2011). "Why the Pirate Party Won the German Election of 2009 or the Trouble With Predictions: A Response to "Predicting Elections With Twitter: What 140 Characters Reveal About Political Sentiment"". *Social Science Computer Review*.
- Klotz, R. J. (2010). "The Sidetracked 2008 YouTube Senate Campaign", *Journal of Information Technology & Politics*, 7, 2, 110-123.
- Krishnamurthy, B., Gill, P. ve Arlitt, M. (2008). "A Few Chirps About Twitter" *In Proceedings of the first workshop on Online social networks (WOSN '08)*, New York 19-24.
- Kwak, H., Lee, C., Park, H. ve Moon, S. (2010). "What is Twitter, A Social Network Or A News Media?" *Proceedings of the 19th. International Conference on World Wide Web (WWW '10)*, New York ACM, USA, 591-600.
- LaMarre H., Suzuki-Lambrech, Y. (2013). "Tweeting Democracy: Examining Twitter As An Online Public Relations Strategy For Congressional Campaign", *Public Relations Democracy*, 39/4, 360-368.
- Larsson, A. O. ve Moe, H. 2012. "Studying Political Microblogging: Twitter Users in the 2010 Swedish Election Campaign", *New Media & Society*, 14/ 5, 729-747.
- Lee, C., Chang, K. ve Berry, F. (2011). "Testing the Development and Diffusion of E-Government and E-Democracy: A Global Perspective", *Public Administration Review*, Mayıs-Haziran, 71/3, 444-454.
- Macintosh, A. ve Smith, E., (2002). "Citizen Participation in Public Affairs", *Electronic Government: First International Conference; Proceedings / EGOVS 2002, Aix-en-Provence, France, September 2-6,2002*, Ed. Roland Traunmüller ve Klaus LENK, Springer.
- Macintosh, A. (2004). "Characterizing e-Participation in Policy-making?", *Proceedings of the 37th Annual Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS-37)*, 1-10.
- Manin, B. (1987). "On Legitimacy and Political Deliberation", *Political Theory*, Cilt: 15, No:3, 338-368.
- Maraş, G. (2011). "Kamu Yönetimlerinde E-Devlet ve E-Demokrasi İlişkisi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 37, Ocak-Haziran 2011, 121-144.
- McNutt, K. (2009). "Citizen Engagement Through On-line Consultation", *IRPP Choices*, Vol:15, No: 1, January-2009, 27-41.
- Mill, J.S. (2001). *On Liberty*, Batoche Books, Ontario, Canada.
- Okutan, Ç. (2007). "Radikal Demokrasi ya da Demokrasiyi Derinleştirme Umudu", *Demokrasi Platformu*, 3/10, 99-118.

- Olsen, M. (1982). *Participatory Pluralism: Political Participation and Influence in the United States and Sweden*, Nelson-Hall, Chicago.
- Özkazanç, A. (2007). *Siyaset Sosyolojisi Yazıları: Yeni Sağ ve Ötesi*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Öztürk, İ. Y. (2006). «E-Devlet bağlamında E-Demokrasi: Türkiye’de ve Dünya’da Öne Çıkan Uygulamaları», (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı*, Konya.
- Päärinta, T. ve Sæbø, Ø. (2006). “Models of E-Democracy”, *Communications of the Association for Information Systems*, Vol:17 No:1 Article:37, 818-840.
- Pena-Lopez, I. (2011). “The Disempowering Goverati: E-Aristocrats or the Delusion of E-Democracy”, *Journal of E-Democracy*, 3/1,1–21.
- Peters, J. ve Abud, M., (2009). “E-Consultation: Enabling Democracy Between Elections”, *IRPP Choices*, Vol: 15, No: 1, January-2009, 4-5.
- Polat, F. İkiz, Ö. Ö. (2016). “2014 Yerel Seçimlerinde Sosyal Medya Kullanımı: 16 Büyükşehir Belediye Başkanlığı Seçimi Örneği”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, No:43, Spring, 149-174.
- Renault, E. (2005). “Radical Democracy and an Abolitionist Concept of Justice”, *Critical Horizons*, 6/1.
- Riemer, K. ve Richter, A. (2010). “Tweet Inside: Microblogging in a Corporate Context”, *23rd Bled eConference eTrust: Implications for the Individual, Enterprises and Society* (June 20- 23), Bled, Slovenia.
- Robertson, S. P., Vatrappu, R. K. ve Medina, R. (2010a). “Online Video “Friends” Social Networking: Ovelapping Online Public Spheres in the 2008 U.S. Presidential Election”, *Journal of Information Technology & Politics*, 7, 2, 182–201.
- Robertson, S. P., Vatrappu, R. K. ve Medina, R. (2010b). “Off the Wall Political Discourse: Facebook Use in the 2008 U.S. Presidential Election”, *Information Polity*, 15, 1, 11–31.
- Sarıbay, A. Y. (2014). *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Sartori, G. (1993). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (çev: Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan), Türk Demokrasi Vakfı, Ankara.
- Saylan, İ. (2009). “İnternet: Demokrasiye Açılan Kapı? Türkiye ve İtalya Örnekleri Çerçevesinde E-Devlet Uygulamaları”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 42, Sayı: 3 (eylül), 141-162.
- Schmidt, M. G. (2001). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, (çev: M. Emin Köktaş), Vadi Yayınları, Ankara.
- Stalling-Carpenter, C. (2010). “The Obamachine: Technopolitics 2.0”, *Journal of Information Technology & Politics*, 7, 2, 216–225.
- Steger, W., Williams, C. ve Andolina, M. (2010). “Political Use of Social Networks in 2008”. *The Annual Meeting of the American Political Science Association*. Washington DC, 1-42.
- Sweetser, K. D. ve Lariscy, R. W. (2008). “Candidates Make Good Friends: An Analysis of Candidates’ Uses of Facebook”, *International Journal of Strategic Communication*, 2, 3, 175-198.
- Şimşir, E. (2007). «Liberal Demokrasinin Demokratikleştirilmesinde Alternatif Usuller: Müzakereci Demokrasi Kuramları ve Sınırlılıkları», *Demokrasi Platformu*, 3/10, 117-138.
- TBD ve Kamu-BİB (2002). *E-Devlet Yolunda Türkiye*, (der. Ali Arifoğlu, Abdullah Körnes, Ali Yazıcı, Kemal Akgül, Ahmet Ayvalı) Yıldız Matbaacılık, Ankara.
- Toffler, A. (2008). *Üçüncü Dalga: Bir Fütürist Ekonomi Analiz*, (Çev: Selim Yeniçeri), Koridor Yayınları, İstanbul.
- Tosun, G. (2004). “Elektronik Demokrasi”, *Çağdaş Kamu Yönetimi II: Konular, Kuramlar, Kavramlar*, (edt. Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Trammell, K. D. S. (2007). “Candidate Campaign Blogs: Directly Reaching Out to the Youth Vote”, *American Behavioral Scientist*, 50, 9, 1255-1263.
- Tumasjan, A., Sprenger, T. O., Sandner, P. G. ve Welpke, I. M. (2010). “Predicting Elections with Twitter: What 140 Characters Reveal About Political Sentiment”,
- Uçkan, Ö. (2003). *E-Devlet, E-Demokrasi ve Türkiye: Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılanması İçin Strateji ve Politikalar- I*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Vesnic-Alujevic, L. (2011). “Communicating with Voters by Blogs? Campaigning For the 2009 European Parliament Elections”, *Discourse & Communication*, 5/4, 413-428.

- Yayla, A. (2014). *Liberal Bakışlar: Totaliterizm, Bilgi Çağı, Adalet, İnsan Hakları, Sosyalizm, Demokrasi*, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Westen, T. (2000). "E-Democracy: Ready or Not, Here It Comes", *National Civic Review*, Vol: 89, No:3, 217-228.
- Williams, A. P., Trammell, K. D., Postelnicu, M., Landreville, K. D. ve Martin, J. D. (2005). "Blogging and Hyperlinking: Use of the Web to Enhance Viability During the 2004 US", *Campaign Journalism Studies*, Vol:6, 177-186.
- Williams, C. B. ve Gulati, G. J. 2009a. Explaining Facebook Support in the 2008 Congressional Election Cycle. *Working Papers*. Paper 26. (erişim tarihi: 30 Ağustos 2014 http://opensiuc.lib.siu.edu/pn_wp/26)
- Williams, C. B. ve Gulati, G. J. J. (2009b). "Facebook Grows Up: An Empirical Assessment of its Role in the 2008 Congressional Elections", *the 2009 Annual Meeting of the Midwest Political Science Association*. Chicago, Illinois, 1-29.
- Williams, C. B. ve Gulati, G. J. J. (2009c). "Social Networks in Political Campaigns: Facebook and Congressional Elections 2006", *2009 Annual Meeting of the American Political Association*. Toronto.
- Zhao, D., and Rosson, M. B. 2008. "How Might Microblogs Support Collaborative Work?" *the Workshop on Social Networking in Organizations*, San Diego, CA, 1-2.